ที่ระลึก

งานฌาปนกิจศพ

แม่เสงี่ยม ผลโกศล

ณ เมรุวัดอนงคาราม วงเวียนเล็ก ธนบุรี

วันจันทร์ที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๑๐

ตายแล้วเกิด ?

โดย

พระธรรมวิสุทธาจารย์

เจ้าอาวาสวัดสุทัศน์เทพวราราม

เจ้าคณะภาค ๒

จงเตือนตนด้วยตนเอง

โดย

โชติโกภิกฺขุ

(ธวัชชัย รัตนเศวตนันท์)

ครูดีตามหลักพระพุทธศาสนา

โดย

ภิกขุ อภิญญานันทะ

ประวัติ

นางเสงี่ยม ผลโกศล

นางเสงี่ยม ผลโกศล เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ ๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๔๐ ตรงกับวันขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๘ ปีระกา ณ บ้านตำบลปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เป็นธิดาคนโตในจำนวนธิดา ๒ คน ของนายเอี่ยม และนางละม่อม บังเกิดสุข ได้ทำการสมรสกับนายชวน ผลโกศล เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๕ มีบุตรและธิดารวม ๖ คน คือ

๑. นางสุนันท์ แสงแก้ว

๒. นางสุภา ภมรสุวรรณ

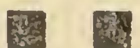
๓. นายสุพรรณ ผลโกศล

๔. นายสุวรรณ ผลโกศล

๕. นายสุพล ผลโกศล

๖. นายสุวิทย์ ผลโกศล

นางเสงี่ยม ผลโกศล ได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคหัวใจวาย เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๑ ตรงกับวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ ณ บ้านเลขที่ ๑๔๒๓ ตรอกสามัคคีธรรม ตำบลตลาดพลู อำเภอธนบุรี จังหวัดธนบุรี รวมอายุได้ ๖๑ ปี

นางเสงี่ยม ผลโกศล

ชาตะ : ๕ กรกฎาคม ๒๔๔๐

มรณะ : ๑๐ ตุลาคม ๒๕๐๑

คำไว้อาลัย

คุณแม่ได้จากลูก ๆ ไปแล้ว แม้จะทราบดีว่าความสิ้นสุดเป็นธรรมดาของโลกไม่มีใครหลีกพ้นได้ ลูก ๆ ก็อดที่จะเศร้าและอาลัยถึงเสียมิได้ เพราะขาดร่มโพธิ์ร่มไทรและความอบอุ่นไป ไม่เหมือนเช่นที่คุณแม่ยังมีชีวิตอยู่

คุณแม่เป็นผู้ที่มีความรักสงบ โอบอ้อมอารี ประกอบด้วยความเมตตากรุณาเป็นที่เคารพรักของบุตรธิดาและญาติมิตรทั้งหลาย ในด้านศาสนกิจ คุณแม่เป็นที่เลื่อมใสในทางพุทธศาสนา ยึดมั่นปฏิบัติตนเป็นพุทธมามกะ โดยการฟังเทศน์และทำบุญ ปฏิบัติเป็นประจำมิได้ขาด โดยเฉพาะลูก ๆ แล้วได้พยายามอบรมสั่งสอนให้อยู่ในโอวาท ให้มีความซื่อสัตย์ ขยันหมั่นเพียรและกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ จากความพยายามของคุณแม่ทำให้ลูก ๆ มีอนาคตอันแจ่มใส ปฏิบัติตนได้เช่นที่คุณแม่ได้อบรมสั่งสอนไว้ และลูก ๆ จะพยายามปฏิบัติตามคำสั่งสอนของคุณแม่ตลอดไป

ฉะนั้น หากคุณแม่มีญาณวิถีใดแล้ว ก็คงจะทราบว่าลูกทุก ๆ คนอาลัยรักมิได้เว้น และจะสร้างแต่กรรมดี เพื่อแผ่กุศลผลบุญไปให้คุณแม่ กับขอตั้งจิตอธิษฐานขออำนาจบุญกุศล ซึ่งคุณแม่ได้ทำไว้ตลอดระยะเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ จงดลบันดาลให้คุณแม่ประสพสุขในสัมปรายภพทุกประการ

จาก ลูก ๆ........

คำปรารภ

เนื่องในงานศพนางเสงี่ยม ผลโกศล ที่เมรุวัดอนงคาราม ณ วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๑๐ คณะเจ้าภาพผู้เป็นธิดาและบุตร มีกุศลเจตนาจะจัดพิมพ์หนังสือเพื่อแจกเป็นที่ระลึกในงาน และเพื่อเป็นธรรมทานอุทิศส่วนกุศลแด่มารดาผู้เป็นบุพการีแห่งตน ด้วยความเป็นผู้กตัญญูกตเวทีตามวิสัยของผู้นับถือพระพุทธศาสนา และด้วยข้าพเจ้าเห็นว่านางเสงี่ยม ผลโกศล เป็นผู้ที่มีใจศรัทธาเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างยิ่ง จึงได้มอบเรื่อง "ตายแล้วเกิด" ? ให้เจ้าภาพจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกตามความประสงค์ เรื่องนี้ข้าพเจ้าเขียนขึ้นโดยประสงค์จะไม่ให้หนักสมองผู้อ่าน จึงจำเป็นต้องใช้ภาษาไทยบ้าง ภาษาบาลีบ้าง เพื่อให้เข้าใจง่ายและเป็นการหลีกทางผู้อ่านที่มักบ่นว่าเทศน์ละเบื่อจริง ฟังไม่ค่อยเข้าใจ

ที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขออนุโมทนาสาธุการแก่คณะเจ้าภาพที่เจริญด้วยกุศลจิตร่วมกันพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้น เพื่อเผยแพร่ศาสนธรรม และสนองพระคุณของท่านผู้มีคุณเหนือตนด้วยความกตัญญูกตเวทีเป็นมูลฐาน และขออานิสงส์ผลอันจะพึงเกิดจากการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ จงสำเร็จเป็นพลวปัจจัยอำนวยอิฏฐวิบากสมบัติมนุญผลอันเป็นที่เจริญใจแด่นางเสงี่ยม ผลโกศล โดยควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ

พระธรรมวิสุทธาจารย์

วัดสุทัศน์เทพวราราม
๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๐

ตายแล้วเกิด ?

สมมุติว่าในขณะนี้เรากำลังเดินอยู่บนถนนสายหนึ่ง ซึ่งเราทุกคนยังไม่เคยเดินกันมาก่อนเลย แม้ระยะของถนนจะมีประกาศไว้แล้วว่า ยาวแค่นั้นกิโลเมตรก็ตาม เมื่อสุดสายของถนนสายนี้แล้ว ก็ยังมีทางแยกออกไปอีกมากมายหลายสาย แต่เราผู้เดินทางไปยังไม่ทราบว่าไปสายไหนบ้าง และแต่ละสายที่แยกไปนั้นจะไปสิ้นสุดที่แห่งหนตำบลใด เราก็ยังไม่ทราบอีกเช่นกัน เมื่อเป็นดังนี้เราจะทราบกันได้อย่างไรเล่าว่า เมื่อทุกคนได้เดินไปสุดสายของถนนแล้วจะต้องแยกไปทางโน้นหรือจะสิ้นสุดลงเพราะไม่มีทางไปเพียงแค่นั้น เมื่อทุกคนที่กำลังเดินทางร่วมกันซึ่งยังไม่มีท่านผู้ใด เคยเดินไปถึงที่สุดของถนนนี้มาก่อนเลย ย่อมเป็นของธรรมดาว่า จะต้องมีความสงสัยกันไปไม่มีที่สิ้นสุด และนำเรื่องนี้ขึ้นมาสนทนากันแล้วก็จะต้องมีการถกเถียงกันไป ตามประสาของคนที่ยังไม่รู้เพราะในชีวิตของเราทุกคนที่กำลังเป็นไปอยู่นี้ ยังไม่มีใครเดินถึงครั้นผู้ที่เคยเดินไปถึงแล้ว ก็ไม่เห็นเดินย้อนกลับมาบอกเราด้วย จึงทำให้สงสัยหนักขึ้น

ที่ยกตัวอย่างการเดินทางมากล่าวก่อนเป็นการเริ่มต้นนี้ มิใช่อื่นไกลเพียงเพื่อจะชี้ให้เห็นกฎธรรมดาของชีวิตที่กำลังท่องเที่ยวไปในสงสารวัฏฏ์นี้เท่านั้น เพราะชีวิตของเราทุกคนที่กำลังเป็นไปอยู่นี้ ก็ไม่ต่างอะไรกับคนเดินทางทางในที่นี้ก็คือวัฏฏสงสารนั่นเอง และเมื่อชีวิตของเราได้เกิดมาในมนุษย์โลก

นี้แล้ว ทุกคนก็จะต้องเดินไปสู่จุดหมายปลายทางที่เหมือนกันหมด จุดๆ นั้นก็คือความตาย อายุขัยของมนุษย์คืออัตราของมนุษย์นั้น ปัจจุบันนี้มีเพียง ๙๓ ปีเท่านั้นทุกคนก็จะต้องจากกันไปแล้ว โดยไม่มีโอกาสหวนกลับมาบอกเราที่ยังมีชีวิตอยู่ได้เลยว่าเขาไปไหน เพราะเหตุที่คนตายไปแล้วไม่กลับมาบอกให้แก่ผู้ที่ยังไม่ตายนี้แหละ จึงเป็นเหตุให้เกิดปัญหาขึ้นในระหว่างผู้ที่ยังไม่เคยตายในปัจจุบันชาติถกเถียงกันว่า ตายแล้วเกิด บางท่านก็แสดงความเห็นว่าตายแล้วสูญ บางท่านก็แสดงความเห็นว่า ตายแล้วไม่สูญจะต้องเกิดอีก ปัญหาทั้งสองนี้ ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ในระหว่างผู้ที่สนใจในเรื่องชีวิต นอกจากผู้ที่กำลังมัวเมาอยู่ใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส หรือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เท่านั้นที่ไม่ได้สนใจเลยว่า ตายแล้วเกิดหรือ ? และบุคคลประเภทนี้ที่ตั้งหน้าตั้งตาประกอบแต่กรรมชั่วอยู่ร่ำไป กอบโกยผลประโยชน์ให้แก่ตนเองโดยมิได้คำนึงถึงผู้อื่นเลยว่า เขาจะเดือดร้อนแค่ไหน เพราะเขาเหล่านั้นมิได้นึกเลยว่า วันหนึ่งเราจะต้องตาย เมื่อตายแล้วก็นำเอาติดตัวไปไม่ได้ ที่จะนำไปได้ก็คือความดีความชั่วเท่านั้น

บุคคลประเภทที่มีความเห็นว่า คนเราตายแล้วสูญ ก็ประกาศความเห็นของตนออกมาว่า คนเราตายแล้วไม่เกิดอีกฉะนั้นเมื่อเกิดมาในโลกนี้ทั้งทีอะไรที่ทำให้เรามีความสุขสบายตามประสาของคนมีตัญหาแล้ว ก็จะต้องแสวงหาเอามาให้ได้ ถึงแม้ว่าบางครั้งจะต้องถึงกับลงทุนทำกรรมชั่วไปก็ตาม เขาคิดว่าต่อไปเราคงจะไม่ได้พบอย่างนี้อีก ส่วนบุคคลที่มีความเห็นว่า คนเราตายไม่สูญต้องเกิดอีก ก็ประกาศความเห็นของตนออกมาว่า เมื่อตายแล้ววิญญาณจะต้องออกจากร่างลอยไปเกิดอีก ตามความเชื่อถือของเขา ในระหว่างความ

เห็นทั้งสองข้อนี้ ใครผิด ใครถูก ตัดสินกันยาก นอกจากจะต้องพึ่งท่านผู้รู้ในเรื่องชีวิตโดยแจ่มแจ้ง ในแง่ของเหตุผล และรู้แจ้งโลกแล้วเท่านั้น ที่จะตัดสินได้ว่า ใครผิดใครถูก

ปัญหาที่ไม่พยากรณ์

ในสมัยพุทธกาลก็เคยมีผู้ไปตั้งปัญหาถามพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ เพราะเหตุใดจึงไม่ทรงพยากรณ์ ก็ลองศึกษาดูคำสนทนาของสาวกองค์สำคัญ คือท่านพระมหากัสสปะ และท่านพระสารีบุตร ในพระ-สุตตันตปิฎกได้แสดงไว้ว่า สมัยนั้นท่านพระมหากัสสปะ กับท่านพระสารีบุตรได้พักบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตพระนครพาราณสี ครั้งนั้นท่านพระสารีบุตรได้เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปะ แล้วตั้งปัญหาถามท่านว่า

ดูกรท่านกัสสปะ สัตว์เมื่อตายไปแล้วเกิดอีกหรือ

พระมหากัสสปะ ตอบว่า ข้อนั้นพระผู้มีพระภาคมิได้ทรงพยากรณ์เอาไว้

พระสารีบุตร ก็ถามต่อไปอีกว่า ถ้าเช่นนั้นเมื่อสัตว์ตายไปแล้วไม่เกิดอีกหรือ

พระมหากัสสปะ ก็ตอบว่า แม้ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคก็มิได้ทรงพยากรณ์ไว้

พระสารีบุตร ก็ถามต่อไปอีกว่า ถ้าเช่นนั้นสัตว์เมื่อตายไปแล้ว เกิดก็มีไม่เกิดก็มีหรือ

พระมหากัสสปะ ตอบว่า ข้อนี้พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงพยากรณ์ไว้

พระสารีบุตร ก็ถามต่อไปอีกว่า ถ้าเช่นนั้น สัตว์เมื่อตายแล้ว เกิดอีกก็หามิได้ ไม่เกิดอีกก็หามิได้หรือ

พระมหากัสสปะ ตอบว่า แม้ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคก็มิได้ทรงพยากรณ์ไว้

พระสารีบุตร ก็ถามว่า เพราะเหตุใดหรือ ข้อที่กล่าวถึงนี้ พระผู้มีพระภาคจึงมิได้ทรงพยากรณ์ไว้

พระมหากัสสปะ ตอบว่า

น เหตํ อาวุโส อตฺถสญฺหิตํ ดูกรอาวุโส เพราะข้อนั้นไม่มีประโยชน์

นาทิพฺรหมจริยกํ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์

น นิพฺพิทาย ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย

น วิราคาย ไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด

น นิโรธาย ไม่เป็นไปเพื่อความดับกิเลส

น อุปสมาย ไม่เป็นไปเพื่อการเข้าไปสงบระงับ

น อภิญฺญาย ไม่เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง

น สมฺโพธาย ไม่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้

น นิพฺพานาย ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

ตสฺมา ตํ อพฺยากตํ ภควตาติ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงมิได้ทรงพยากรณ์

ท่านพระสารีบุตร ก็ถามต่อไปอีกว่า ถ้าเช่นนั้นพระผู้มีพระภาค ทรงพยากรณ์ไว้อย่างไรเล่า

ท่านพระมหากัสสปะ ตอบว่า พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า

อยํ ทุกฺขนฺติ นี้คือทุกข์

อยํ ทุกฺขสมุทโยติ นี้คือเหตุให้เกิดทุกข์

อยํ ทุกฺขนิโรโธติ นี้คือความดับทุกข์

อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ นี้คือปฏิปทาให้ถึงความดับทุกข์

พระสารีบุตร ถามว่า เพราะเหตุใด ข้อนี้พระผู้มีพระภาคจึงพยากรณ์ไว้

พระมหากัสสปะ ตอบว่า

เอตญฺหิ อาวุโส อตฺถสญฺหิตํ ดูกรอาวุโส เพราะข้อนั้นมีประโยชน์

เอตญฺหิ พฺรหฺมจริยกํ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์

เอตํ นิพฺพิทาย เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย

วิราคาย เพื่อคลายความกำหนัด

นิโรธาย เพื่อความดับกิเลส

อุปสมาย เพื่อความเข้าไปสงบระงับ

อภิญฺญาย เพื่อความรู้ยิ่ง

สมฺโพธาย เพื่อความตรัสรู้

นิพฺพานาย เพื่อนิพพาน

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงพยากรณ์ไว้

จากคำสนทนาของท่านพระมหากัสสปะ กับท่านพระสารีบุตรนี้ เป็นการยืนยันว่า พระพุทธองค์ไม่ทรงพยากรณ์ในปัญหาเหล่านั้น เพราะไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ดังกล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้นการที่กล่าวว่า สัตว์ตายแล้วเกิด ก็เป็นการกล่าวที่ผิดจากคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิประเภทสัสสตทิฏฐิ การที่กล่าวว่า สัตว์ตายแล้วไม่เกิดก็เป็นการกล่าวที่ผิดจากคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิประเภทอุจเฉททิฏฐิ ความเห็นทั้งสองสายนี้เป็นความเห็นที่สุดโต่งทั้งสองด้าน ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ย่อมไม่ตรัสสุดโต่งทั้งสองสาย พระพุทธองค์ย่อมตรัสธรรมที่เป็นมัชฌิมาทั้งสิ้น ทั้งจะต้องประกอบด้วยเหตุและผลด้วยคือเหตุมีผลก็ย่อมมี เมื่อเหตุไม่มี ผลก็ย่อมจะไม่มี

ความตายจักปรากฏก็เพราะมีเหตุ ความเกิดจักปรากฏก็เพราะมีเหตุ ความตายก็ดี ความเกิดก็ดี เป็นผลทั้งสิ้น เมื่อนามรูปย่อมเป็นไปตามเหตุและปัจจัยดังนี้ การที่ไปพยากรณ์ว่า จะต้องไม่เกิดและเกิดอีก โดยมิได้พิจารณาเหตุนั้นย่อมเป็นคำพูดที่นอกพระพุทธศาสนา และย่อมจะไม่เกิดประโยชน์แก่ผู้รู้เช่นนั้นเลยแม้แต่น้อย ทั้งการเข้าใจเช่นนั้นก็เป็น "สักกายทิฏฐิ" คือเป็นการเข้าใจในนามรูปผิดไป และผิดตั้งแต่การเข้าใจว่าสัตว์มีอยู่ ซึ่งที่แท้จริงสัตว์และบุคคลหามีไม่ สรรพสิ่งที่เป็นไปนี้ เป็นกระบวนการของนามรูปที่เป็นไปตามกฎปัจจยาการทั้งสิ้น ในสังยุตตนิกายนิทานวรรค ในคหบดีวรรคที่ ๕ สูตรที่ ๗ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ หน้า ๙๑ ในพระสูตรนั้น ได้แสดงไว้ว่า ในสมัยที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน เขตพระนครสาวัตถี

ครั้งนั้นได้มีพราหมณ์ชื่อชานุสโสณี เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สิ่งทั้งปวงมีอยู่หรือหนอ

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า พราหมณ์ โวหารที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ เป็นส่วนสุดที่หนึ่ง

พราหมณ์ถามต่อไปว่า ก็สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่หรือ

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ดูกรพราหมณ์ โวหารที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่มี เป็นส่วนสุดที่สอง

ดูกรพราหมณ์ ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าใกล้ส่วนสุดทั้งสองดังนี้ว่า เพราะอวิชชา คือความไม่รู้ในอริยสัจ เป็นปัจจัย จึงมีสังขาร คือเจตนาที่เข้าไปปรุงแต่งจิต ให้คิดทำกรรมดีและกรรมชั่ว เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ คือปฏิสสธิวิญญาณที่ทำหน้าที่ ปฏิสนธิในภพภูมิต่าง ๆ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป คือกัมมชรูป และเจตสิกธรรม เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีอายตนทั้งหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะอายตนทั้งหกเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ คือสื่อแห่งการกระทบ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา คือการเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข ทุกข์ และอุเบกขาเพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหาคือความอยาก เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทานคือความยึดมั่น เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพคือกรรมภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ คือการอุบัติของนามรูป เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา คือความแก่ มรณะ คือความตาย โศกะคือความเศร้าโศก ปริเทวะคือความบ่นเพ้อรำพันทุกขะ คือความลำบากกายหรือทุกข์กาย โทมนัสสะคือ ความทุกข์ใจ อุปายาสะคือ

ความเหือดแห้งใจ ความเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ทั้งปวงนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ เป็นการชี้ให้เห็นแล้วว่า พระพุทธองค์ย่อมแสดงธรรมเป็นมัชฌิมา ไม่สุดโต่งทั้งสอง ฉะนั้นการศึกษาเรื่องเหล่านี้ จึงต้องศึกษาถึงเหตุและผลทั้งสองให้เข้าใจ การที่จะอธิบายเรื่อง "ตายแล้วเกิด?" ในที่นี้ จะอาศัยหลักนี้เป็นแนวทางไปสู่ความเข้าใจอันถูกต้อง

ความตายคืออะไร

คำว่า "ตาย" ก็หมายถึงการสิ้นใจ ไม่เป็นอยู่ต่อไปอีกคือคนตายก็หมายถึงวิญญาณดับ คำว่าตายมาจากคำว่า "มรณํ" ซึ่งแปลว่าความตาย และคำว่า มรณํ ในพระอภิธรรมปิฎก ในสัจจวิภังค์สุตตันตภาชนีย์ ยังแสดงออกไปอีกถึง ๑๐ นัยด้วยกัน คือ จุติ จวนตา เภโท อนฺตรธานํ มจฺจุ มรณํ กาลกิริยา ขนฺธานํ เภโท กเฬวรสฺส นิกฺเขโป ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปจฺเฉโท ทั้ง ๑๐ นี้ มีทั้งตายที่เป็นบัญญัติและปรมัตถ์ปะปนกัน แปลว่าความเคลื่อน ภาวที่เคลื่อนความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยูหรือมัจจุราช ความตาย ความทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทิ้งซากศพไว้ ความขาดไปแห่งชีวินทรีย์ ในจำนวน ๑๐ ศัพท์นี้ มีความหมายเหมือนกันหมด ตามที่เขาเข้าใจกันคือตาย แต่ในทางปรมัตถ์สภาวะ ท่านใช้เพียง ๔ ศัพท์เท่านั้น คือ จุติ จวนตา ขนฺธานํ เภโท ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปจฺเฉโท คำว่า "จุติ" แปลว่า เคลื่อน คือจิตที่เคลื่อนจากภพปัจจุบัน เป็นจิตที่เกิดขึ้นเป็นดวงสุดท้ายในภพ คำว่า "จวนตา" แปลว่า ภาวะที่เคลื่อนไป คำว่า "ขนฺธนํ เภโท" แปลว่า ความแตกดับแห่งขันธ์ หมายความว่า ขันธ์ ๕

คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนี้มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา คือเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป สืบต่อกันไปอย่างนี้ ไม่มีที่สิ้นสุด ด้วยอำนาจของ "อนันตรปัจจัย" และ "สมนันตรปัจจัย"

คำว่า "อนนฺตร" ท่านอธิบายว่า อนฺตรยตีติ อนฺตรํ นตฺถิ เอสํ อนฺตรนฺติ อนนฺตรํ แปลความว่า ความมีที่ว่างเรียกว่า อันตระ ในปัจจัยนี้ย่อมไม่มีที่ว่าง ฉะนั้นจึงเรียกว่า อนันตระ

คำว่า "สมนนฺตร" ท่านอธิบายว่า สุฏฺฐุ อนนฺตราติ สมนนฺตรา แปลความว่า ไม่มีที่ว่างโดยดีหรือโดยเรียบร้อย เพราะฉนั้นจึงชื่อว่า สมนันตระ หมายความว่า รูปนามทั้งสองนี้หรือขันธ์ ๕ นี้ก็ได้ เพราะขันธ์ ๕ เมื่อกล่าวโดยย่อก็เป็นรูปกับนาม รูปขันธ์ เป็นรูป เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เป็นนาม

รูปและนามนี้แหละมีการเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ติดต่อกันอย่างนี้ดุจกระแสน้ำหรือดวงประทีป อาการเกิดดับแต่ละขณะที่สืบต่อกันนั้น ไม่มีหยุดในระหว่างเลย เมื่อขณะแรกเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอีก เป็นอยู่อย่างนี้แหละ เรียกว่า อนันตรปัจจัย และ สมนันตรปัจจัย ไม่ใช่ดับไปเลย เมื่อรูปนามมีการเกิดดับอยู่เป็นสันตติเช่นนี้ การที่กล่าวว่า สัตว์ตายก็ดี หรือสัตว์เกิดก็ดี จึงเป็นการกล่าวที่ผิดจากสภาวธรรมตามที่เป็นจริง ท่านจึงกล่าวว่าผู้กล่าวนั้นเป็นมิจฉาทิฏฐิ คนที่เข้าใจว่า สัตว์เกิดก็เป็นสัสสตทิฏฐิ คือเห็นว่าสัตว์มีอยู่เป็นของเที่ยง คนที่เข้าใจว่าสัตว์ตายก็เป็นอุจเฉททิฏฐิ คือเห็นว่าสัตว์สูญหรือขาดสูญไปเลย ซึ่งเป็นความเห็นผิดทั้งสองอย่าง เพราะขันธ์ ๕ ที่เกิดขึ้นนั้นไม่ตั้งอยู่ตลอดไป มันมีการดับไปทุก ๆ ขณะ และเมื่อดับไปแล้วก็มิใช่ว่ามันจะไม่

เกิดอีก มันจะเกิดดับอยู่อย่างนี้ ตราบเท่าที่จะได้บรรลุถึงขันธนิพพาน ถ้ายังมีการเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารอย่างนี้ ย่อมเป็นไปตามอย่างนี้ แต่อาการเกิดดับในส่วนละเอียดเช่นนี้ จะเห็นด้วยตาเนื้ออันหยาบไม่ได้ แม้แต่การนึกคิดก็ไม่สามารถที่จะเห็นได้ ผู้ที่จะเห็นอาการเกิดดับของนามรูปอย่างนี้ ต้องเห็นด้วยวิปัสสนา เท่านั้น

ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านจึงกล่าวว่า ผู้ที่เห็นว่าสัตว์ตาย สัตว์เกิด จึงเป็นมิจฉาทิฏฐิ ในพระอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุปกรณ์ แสดงไว้ว่า **ขนฺเธสุ ภิชฺชมาเนสุ โส เจ ภิชฺชติ ปุคฺคโล อุจฺเฉโท ภวติ ทิฏฺฐิยา พุทฺเธน วิสชฺชิตา** เมื่อขันธ์แตกดับ โวหารว่า บุคคลตายนั้น เป็นอุจเฉททิฏฐิ ที่พระศาสดาให้เว้นเสีย

ขนฺเธสุ ภิชฺชมาเนสุ โน เจ ภิชฺชติ ปุคฺคโล สสฺสโต โหติ นิพฺพาเนน สมสโม เมื่อขันธ์แตกดับ โวหารว่า บุคคลไม่ตาย บุคคลเที่ยงอยู่ เท่ากับพระนิพพาน เป็นสัสสตทิฏฐิ ซึ่งพระบรมศาสดาให้เว้นเสีย ความเห็นทั้งสองอย่างจึงต้องเว้นเสีย เพราะทางสภาวะของพระ-อภิธรรมนั้นท่านแสดงถึงความเป็นไปของรูปนามในชั้นละเอียด

คำว่า "ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปจฺเฉโท" แปลความว่าขาดแห่งชีวิต-นทรีย์ คำว่า "ชีวิต" ในที่นี้ ได้แก่ธรรมชาติที่เลี้ยงรักษาสหชาตธรรมให้เป็นไปอยู่ หรือดำรงอยู่ตลอดฐีติขณะ ในพระพุทธศาสนาได้แสดงชีวิตไว้ ๒ ประเภท คือรูปชีวิต และนามชีวิต

คำว่า "รูปชีวิต" ก็คือรูปธรรมที่รักษาสหชาตธรรมของรูปธรรมให้ดำรงทรงอยู่ ในอัฏฐสาลินี อธิบายว่า **ชีวนฺติ เตน ขมฺปยุตฺตธมฺมาติ**

ชีวิตํ ชีวิตรูปเป็นรูปที่อนุบาลรักษาสหชาตรูป คือรูปที่เกิดร่วมกันให้สถิตย์ดำรงอยู่ คำว่า "นามชีวิต" คือนามเจตสิก ได้แก่ชีวิตินทรีย์เจตสิก รักษานามธรรมที่เกิดร่วมกันให้สถิตย์ดำรงอยู่ ชีวิตทั้งสองนี้ ทำหน้าที่รักษารูปนามให้เป็นไปอยู่ได้ ถ้าขาดลงเมื่อใด เราก็สมมติเรียกว่าตาย และที่ท่านเรียกว่าชีวิตินทรีย์นั้น ก็เพราะเหตุว่าชีวิตทั้งสองนี้ เป็นอินทรีย์ คือเป็นใหญ่ในการรักษาสหชาตธรรม ฉะนั้นในทางปรมัตถ์สภาวะนี้ ท่านอธิบายถึงสภาวะที่เป็นทั้งรูปธรรมนามธรรมว่า เป็นไปในลักษณะเช่นนี้หาได้มีสัตว์ตาย หรือบุคคลตายไม่ แต่มันเป็นการสิ้นสุดของสันตติในปัจจุบันภพต่างหาก รูปนามจึงไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมจะปลดเปลื้องอุปาทาน คือความยึดมั่นในสัตว์และบุคคลได้ ย่อมไม่มีความเห็นผิดในขันธ์ ๕ อีกต่อไป และเมื่อนั้นแหละ ย่อมจะถึงซึ่งความสิ้นทุกข์ได้

ในที่บางแห่งโดยเฉพาะในพระสูตร พระพุทธองค์ก็แสดงอนุโลมตามบัญญัติของภาษาเหมือนกัน ทั้งนี้ก็เพื่อความเข้าใจในกระแสของธรรมที่พระองค์ทรงแสดง เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลกใช้คำว่า มรณํ ซึ่งก็แปลว่าความตายนั่นเอง หรือ ชาติ ซึ่งก็แปลว่าเกิดนั่นเอง แต่มิได้แสดงเจาะจงลงไปว่าสัตว์ตาย สัตว์เกิด หรือตายแล้วเกิด ตายแล้วไม่เกิด เพราะการกล่าวเช่นนั้นไม่ตรงต่อสภาวธรรม ตกไปในฝ่ายมิจฉาทิฏฐิ ดังกล่าวในข้างต้น ดังเช่นครั้งหนึ่ง พระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า ภพ ภพ ดังนี้ ภพย่อมมีด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรอานนท์ ก็กรรมที่อำนวยผลในกามธาตุจักไม่มีแล้ว กามภพจะปรากฏบ้างหรือหนอ ดูกรอานนท์

ก็กรรมที่อำนวยผลในรูปธาตุจักไม่มีแล้ว รูปภพจักรปรากฏบ้างหรือหนอ ดูกร อานนท์ ก็กรรมที่อำนวยผลในอรูปธาตุจักไม่มีแล้ว อรูปภพจะปรากฏบ้างหรือหนอ

พระอานนท์ทูลว่า ไม่พึงปรากฏเลยพระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคจึงตรัสต่อไปว่า อิติ โข อานนฺท กมฺมํ เขตฺตํ วิญฺญาณํ พีชํ ตณฺหาสิเนโห อวิชฺชานิวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสญฺโญชนานํ หีนาย ธาตุยา เจตนา ปติฏฺฐิตา ปตฺถนา ปติฏฺฐิตา เอวํ อายติ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ โหติ ฯ ล ฯ มชฺฌิมาย ธาตุยา ฯ ล ฯ ปณีตาย ธาตุยา ฯ ล ฯ

ดูกรอานนท์ เพราะเหตุฉะนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นพืชตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนาความปรารถนา ประดิษฐานแล้วเพราะธาตุอย่างเลวของสัตว์ พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องกางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ จึงทำให้สัตว์ปฏิสนธิในรูปภพ อรูปภพ

(สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๒๘๘)

พระดำรัสนี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์มิได้ตรัสตอบแก่พระอานนท์ลงไปโดยแน่นอนเลยว่า สัตว์จะต้องเกิดอีก แต่ได้ตรัสให้พระอานนท์ทราบว่า เมื่อกรรมที่อำนวยผลในกามธาตุในรูปธาตุ ในอรูปธาตุ มีอยู่ประกอบกับสัตว์นั้นยังมีอวิชชาตัณหา การปฏิสนธิในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ก็ย่อมมีดังนี้ คือชี้ให้เห็นว่า เมื่อเหตุที่จะยังปฏิสนธิมีอยู่ สัตว์ก็ต้องปฏิสนธิอีก ถ้าเหตุเหล่านี้ไม่มี ภพก็ไม่มี

เรื่องการที่เราจะศึกษาว่า ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิดจะต้องศึกษาเหตุ

เป็นส่วนนามธรรมด้วยว่า ผู้นั้นมีเหตุอย่างไร ทั้งเหตุนั้นเลว หรือปานกลาง หรือประณีต ที่จะทำให้ปฏิสนธิอีก และผู้นั้นยังเหตุที่จะให้เกิดหมดสิ้นไปแล้ว คืออวิชชาและตัณหาหมดไปแล้ว

เหตุให้มรณะเกิดขึ้น

อันธรรมดาดวงประทีปที่ลุกโชนอยู่ได้นั้น ต้องอาศัยปัจจัยสนับสนุน อาทิเช่น ต้องอาศัยน้ำมัน ไส้ อากาศและตรงกันข้าม ดวงประทีปจะลุกโชนอยู่ไม่ได้ก็เพราะเหตุเหล่านี้ดับ เช่นน้ำมันหมด ไส้หมด เป็นต้น ชีวิตของคนเราทุกคนก็ไม่ต่างอะไรกับดวงประทีป เพราะชีวิตที่เป็นไปได้นั้น ต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ มาสนับสนุน เป็นต้นว่า ต้องอาศัยกรรมอาศัยจิต อาศัยอุตุ อาศัยอาหาร ถ้าเหตุทั้ง ๔ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งดับลง ชีวิตก็ต้องดับวูบลงทันที เพราะอายุไออุ่น วิญญาณ เหล่านี้จะเป็นอยู่ได้ ต้องอาศัยปัจจัยเหล่านี้ฉะนั้น ในตอนต่อไปนี้ เราควรสาวถึงสาเหตุให้ความตายเกิดขึ้นเสียก่อน เพื่อกรุยทางไปสู่ความเข้าใจว่า ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด เหตุให้ความตายเกิดขึ้นนี้ท่านแสดงไว้ ๔ ประคือ

๑. อายุกขยะ	ตายเพราะสิ้นอายุ
๒. กัมมักขยะ	ตายเพราะสิ้นกรรม
๓. อุภยักขยะ	ตายเพราะสิ้นทั้งกรรมทั้งอายุ
๔. อุปัจเฉทกกัมมักขยะ	ตายเพราะกรรมมาตัดรอน

สาเหตุให้ความตายเกิดขึ้นประเภทที่ ๑ ก่อนอื่นควรทำความเข้าใจถึงเรื่องอายุเสียก่อนว่า คืออะไร คำว่า อายุ คือเวลาที่ชีวิตดำรงอยู่หรือกำหนดเวลาที่

ตั้งอยู่ เช่นในพระบาลีว่า "อายุปฺปมาณํ" แปลว่า ประมาณอายุเป็นต้น ในบางแห่งท่านก็แสดงว่า อายุกับชีวิตเป็นอันเดียวกัน เช่นในมูลปัณณาสกอรรถกถาแสดงว่า

อายุปฏิจฺจาติ ชีวิตินฺทฺริยํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐนฺติ

แปลว่า อายุนั้น คืออาศัยชีวิตินทรีย์แล้ว ย่อมปรากฏอยู่ดังนี้

ก็ในมนุษยภูมินี้ เวลาที่ชีวิตดำรงอยู่ได้ที่เรียกว่า อายุขัยนั้นประมาณ ๗๕ ปี คนเราเมื่อมีชีวิต ๗๕ ปี ก็จักต้องตายอย่างแน่นอน นี้เป็นการแสดงถึงชีวิตของคนส่วนมาก แต่ก็มีบางท่านที่มีอายุเกิน ๗๕ ปีก็มี แต่ส่วนน้อย และที่เป็นไปได้เช่นนั้น ก็เพราะกรรมยังสนับสนุนอยู่ คำว่า "กัมมักขยะ" คือตายเพราะสิ้นกรรมนั้น คำว่ากรรมในที่นี้ไม่ใช่หมายถึงกรรมทั้งหมด เพราะถ้าหมายถึงกรรมทั้งหมดแล้ว จะไม่สิ้นสุดลงได้เลย เพราะกรรมบางประเภท เช่นอปราปริยเวทนิยกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่จะต้องให้ผลตลอดไปจนกว่าจะถึงพระนิพพาน ประเภทอนุปาทิเสสนิพพาน กรรมนี้จึงจะสิ้นลงได้ คำว่า ตายเพราะสิ้นกรรมในที่นี้ ท่านจึงหมายถึงชนกกรรม และอุปัตถัมภกกรรม ทั้งสองนี้เท่านั้น คำว่าชนกกรรม คือกรรมที่ทำให้นามรูปปฏิสนธิแล้ว ก็ได้รับการอุปัตถัมภกกรรม ฉะนั้น เมื่อกรรมทั้งสองนี้ สิ้นลงเมื่อใด ก็หมายถึงนามรูปดับลงเมื่อนั้น เรื่องของกรรมทั้งสองนี้ มีเรื่องที่สลับซับซ้อนกันอยู่มาก การตายเพราะสิ้นกรรมนี้ จะต้องเข้าใจถึงเรื่องชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมเสียก่อน คำว่า ชนกกรรม ท่านอธิบายว่า "วิปากกฺขนฺธา กมฺมชรูปานิ ชาเนตีติ ชนกํ" กรรมใดที่ทำให้วิบากนามขันธ์และกัมมชรูปเกิดขึ้น ฉะนั้น กรรมนั้นชื่อว่า ชนกกรรม หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายที่ท่องเที่ยวไปในภพ

ภูมิต่าง ๆ ได้นั้น ก็เพราะอำนาจของชนกกรรมนี้ เช่นการเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน การเกิดเป็นสัตว์นรก การเกิดเป็นอสุรกาย การเกิดเป็นมนุษย์ การเกิดเป็นเทวดา การเกิดเป็นพรหม คำว่า อุปัตถัมภกกรรมท่านอธิบายว่า "กมฺมนฺตรํ วา กมฺมนิพฺพตฺตขนฺธสนฺตนํ วา อุปตฺถมฺเภตีติ อุปตฺถมฺภกํ" กรรมใดย่อมอุปัตถัมภ์ซึ่งกรรมอื่น ๆ และการสืบต่อแห่งขันธ์ที่เกิดขึ้นจากกรรมอื่น ๆ ฉะนั้น กรรมนั้นชื่อว่า อุปัตถัมภกกรรม หมายความว่าเมื่อชนกกรรมนำวิบากนามขันธ์และกัมมชรูปให้ปฏิสนธิในภพต่าง ๆ แล้ว อุปัต-ถัมภกกรรมก็ช่วยอุดหนุนชนกกรรมที่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ได้มีกำลังส่งผลบริบูรณ์ และช่วยอุดหนุนนามรูปที่เป็นวิบากคือผลชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้นาน บางคนเกิดมามีโรคร้ายเบียดเบียนไม่สามารถจะรักษาให้หายได้ ก็บ่นว่าอยากจะตายเสียจะได้พ้นไปจากความทุกข์ทรมานเสียที แต่ก็ปรากฏว่า ไม่ตาย ทั้งที่โรคนั้นร้ายมากไม่น่าจะมีชีวิตอยู่ได้ แต่ก็มีชีวิตอยู่มาอีกหลายปี แต่บางคนพอถูกโรคร้ายเบียดเบียนเพียงไม่กี่วันก็ตาย ที่เป็นอย่างนี้ ถ้าพิจารณาตามกฎของกรรมดูแล้ว ก็เป็นไปด้วยอำนาจของชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมนั่นเอง คือชนกกรรมส่งผลให้เกิดมาไม่สมบูรณ์ มีโรคร้ายเบียดเบียนด้วยอำนาจอกุศลในอดีตแล้วก็ได้รับการอุดหนุนจากอุปัตถัมภกกรรมเข้าอีก และถ้าอกุศลชนกกรรมและอกุศลอุปัตถัมภกกรรมมีอำนาจอ่อน คือไม่มากก็ทำให้ได้รับความทุกข์น้อยลงด้วยการตายเร็วเข้า ไม่ต้องทนทุกข์อยู่นานวัน ถ้าอกุศลชนกกรรมและอกุศลปัตถัมภกกรรมมีอำนาจมากก็ต้องทนทุกข์อยู่นานวัน ถึงแม้ว่าผู้เสวยผลของกรรมจะอยากตายเร็ว ๆ ก็ตาม ส่วนบุคคลที่เกิดมาด้วยชนก-กรรมที่เป็นกุศล และได้รับการอุดหนุนจากอุปัตถัมภกกรรมที่เป็นกุศลด้วยแล้ว

ก็ย่อมจะได้รับความสุขสมบูรณ์ได้นานวันจนกว่ากุศลกรรมเหล่านี้จะสิ้นสุดลง ถ้ากุศลมีกำลังน้อยก็ได้เสวยความสุขสบายไม่นาน จะต้องพลัดพรากจากไป เช่น บางคนเกิดในตระกูลสูง แต่อายุสั้นดังนี้เป็นต้น คำว่า "อุภยักขยะ" คือ ตายเพราะสิ้นทั้งกรรมและอายุนั้น หมายความว่า กรรมที่ส่งผลก็สิ้นสุดลงและอายุก็สิ้นสุดลงพอดีแล้วก็ตาย คือนามรูปที่เป็นผลของกรรมก็ดับลงทันที คำว่า "อุปัจเฉทกกัมมักขยะ" คือตายเพราะกรรมมาตัดรอนหมายความว่า กรรมที่ส่งผลมาก็ยังไม่หมด อายุก็ยังไม่หมดแต่ก็ตายเสียก่อน เช่นบุคคลที่อยู่ในวัยหนุ่มสาว แต่ต้องตายลงด้วยอุบัติเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง บางทีก็ถูกรถชนตาย ตกเครื่องบิน ตาย จมน้ำตาย เหตุทั้ง ๔ ประการนี้แหละที่ทำให้สัตว์ตายลง และเมื่อตายแล้วจะไปไหนก็ต้องแล้วแต่กรรมที่ปรากฏเมื่อตอนใกล้จะตายอีก เพราะที่เราจะตอบว่าไปไหนนั้น จะต้องรู้เหตุด้วย เพราะนามรูปจะเกิดขึ้นในขณะต่อไปได้นั้น นามรูปที่เกิดอยู่จะต้องดับไปก่อน ถ้านามรูปขณะก่อนยังไม่ดับขณะต่อไปจะเกิดไม่ได้ จะขอยกตัวอย่างเช่น ตัวเราจะไปปรากฏที่ภาคตะวันออกได้ ก็เพราะตัวเราที่เป็นนามรูปนั้น หายไปจากภาคกลางเสียก่อน ถ้านามรูปยังเดินลอยนวลอยู่ที่กรุงเทพ ฯ นี้แล้ว มันจะไม่ไปปรากฏที่ภาคตะวันออกได้ ฉันใดก็ดี นามรูปจะไปปฏิสนธิในภพใหม่ได้ ก็ต้องเคลื่อนย้ายไปจากปัจจุบันภพนี้เสียก่อน พูดง่าย ๆ ก็คือต้องตายเสียก่อนนั่นเอง จึงจะเกิดได้ ในทางพระอภิธรรมก็ใช้คำว่า จุติ แล้วก็ปฏิสนธิ ฯ

คติสอง

คติคือที่ไปของปุถุชนผู้หนาด้วยกิเลส ท่านแสดงไว้สองอย่างคือ สุคติ และทุคติ "สุคติ" แปลว่าคติที่ดีหมายถึงไปปฏิสนธิในภพภูมิที่ดี คำว่า "ทุคติ" แปลว่าคติที่ไม่ดี หมายถึงไปปฏิสนธิในภพภูมิที่ไม่ดี ที่ไปเกิดที่ดี

คือสุคตินั้น ได้แก่การเกิดในมนุษย์ภูมิ เทวภูมิ ๖ รูปภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔ ที่ไปเกิดที่ไม่ดีคือทุคตินั้น ได้แก่อบายภูมิ ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย เดียรัจฉา

เรื่องคติเหล่านี้เป็นที่สนใจของประชาชนเป็นอันมากเช่นเดียวกันเพราะบางท่านก็ไม่เชื่อว่า ภพหนามี บางท่านก็เชื่อว่า ภพหน้ามี ผู้ที่ไม่เชื่อก็ปฏิเสธว่า เทวดาไม่มีสวรรค์ไม่มี นรกไม่มี สิ่งเหล่านี้ เป็นเรื่องเหลวไหลสำหรับใช้หลอกคนโง่ ๆ เท่านั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องของพระพุทธศาสนา ข้าพเจ้าเคยได้ยินอยู่บ่อยครั้ง และท่านเหล่านั้นได้ให้เหตุผลอย่างน่าฟังว่า นรกสวรรค์ก็อยู่ในโลกเรานี้เอง ไม่ใช่อยู่ใต้ดินหรือบนฟ้าดอก แล้วก็อธิบายว่า สวรรค์ก็เป็นความสุขสำราญของบุคคลที่มีความเป็นอยู่สบาย เช่น เศรษฐีเป็นต้นเทวดาก็คือพระมหากษัตริย์ หรือได้แก่ธรรมนั้นเอง เช่นบุคคลที่มีหิริโอตตัปปะ ก็เป็นเทวดาแล้ว บุคคลที่มีพรหมวิหารธรรม ๔ ก็เป็นพรหมแล้ว ส่วนนรกก็คือคุกตรางเปรตก็คือคนขอทานข้างถนนเป็นต้น การเข้าใจอย่างนี้ ถ้าพิจารณาดูเผิน ๆ ก็น่าเลื่อมใส เพราะอธิบายให้เข้าใจและเห็นได้ชัดเจนดี คือสามารถยกเอานรกและสวรรค์มาให้ดูกันเลยทีเดียว แต่เมื่อไปพิจารณาดูพระพุทธวจนะในพระไตรปิฎกแล้ว ไม่ทราบว่าจะตัดสินใจเชื่อใครดี เพราะในพระไตรปิฎกท่านแสดงไว้ว่า นรกสวรรค์มี ทั้งในพระวินัยปิฎกพระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก ถ้าเชื่อบุคคลที่พูด พระไตรปิฎกก็ใช้ไม่ได้ และก็ดูเหมือนท่านที่พูดก็จะไม่เชื่อพระไตรปิฎกเสียด้วย ได้กล่าวคัดค้านพระไตรปิฎกว่า บางตอนไม่ใช่พุทธวจนะ พระพุทธโอวาทที่พระองค์ตรัสไว้ ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺจเยน สตฺถา ดูกรอานนท์ พระธรรมและพระวินัยที่เราตถา

คต แสดงไว้ บัญญัติไว้แล้วแก่เธอทั้งหลายนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายในเมื่อเราตถาคตล่วงลับไปแล้ว พระพุทธองค์ห่วงใยในพระธรรมวินัย ห่วงใยในพระสงฆ์สาวกที่จะปฏิบัติเพื่อไปสู่ความพ้นทุกข์ว่า จะไม่ทราบแนวทางอันถูกต้อง และเกิดสงสัยในพระศาสนา ฉะนั้น เมื่อพระอานนท์ซึ่งเป็นพุทธอุปัฏฐากอยู่ในที่นั้น พระพุทธองค์จึงตรัสสั่งแก่พระอานนท์ไว้ว่า ปาพจน์มีศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาของพวกเราไม่มีเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น แล้วก็ตรัสว่าพระธรรมวินัยทั้งสองหรือพระไตรปิฎกนั้นแหละเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย

ในเมื่อปัจจุบันนี้ การศึกษาพระธรรมวินัยของพุทธบริษัท ไม่มุ่งเข้าสู่พระไตรปิฎก ทั้งมิได้นำเอาพระไตรปิฎกมาสอนกัน เราจะพบพระศาสนาได้อย่างไร ผลสุดท้ายต่างคนก็ตั้งตนเป็นศาสดาขึ้นเอง กล่าวธรรมค้านคำสอนของพระพุทธองค์ และเมื่อเป็นดังนี้มากเข้า ก็ย่อมเป็นของธรรมดาว่าสัทธรรมย่อมจะอันตรธานโดยเร็ววัน ฯ เพราะการอุบัติขึ้นของสัทธรรมปฏิรูปจึงเป็นที่น่าวิตกมาก อันที่จริงสิ่งใดก็ตามที่เรายังศึกษาไม่เข้าใจ ก็ไม่ควรที่จะไปคัดค้านปฏิเสธว่าสิ่งนั้นไม่มีหรือไม่ใช่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธพจน์มิใช่เป็นสิ่งที่จะศึกษากันให้เข้าใจได้ง่าย เหมือนการศึกษาวิชาการทางโลก การปฏิเสธในสิ่งที่ตนเองยังมิได้พิสูจน์ให้แจ่มแจ้งนั้น ไม่ใช่เป็นวิสัยของผู้ฝักใฝ่ในการแสวงหาปัญญาจะพึงกระทำ การปฏิเสธ นรกสวรรค์ไม่มีจริงโดยอ้างเหตุผลว่า นรกสวรรค์มีอยู่ในโลกนี้ เป็นการปฏิเสธโลกหน้าว่าไม่มี มีแต่โลกนี้เท่านั้น บุคคลที่ปฏิเสธโลกหน้าก็เท่ากับปฏิเสธว่าผู้ผุดเกิดไม่มี และเมื่อปฏิเสธว่า สัตว์ผู้ผุดเกิดไม่มี ก็เท่ากับปฏิเสธผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วด้วยทิฏฐิคือความเห็นอย่างนี้แหละที่ท่านเรียกว่า มิจฉาทิฏฐิคือ

เห็นผิดจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ท่านผู้อ่านก็พอจะทราบได้แล้วว่าบุคคลที่เป็นมิจฉาทิฏฐินั้น โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับโลกหน้ากับการปฏิสนธิ และวิบากของกรรมมิใช่มีแต่ยุคปัจจุบัน ในอดีตเคยมีมาแล้ว ส่วนมากย่อมจะเป็นไปในลักษณะคล้าย ๆ กันเช่นเรื่องพระยาปายาสิ ผู้ครองเสตัพยะนคร เป็นตัวอย่าง ผู้ใคร่ทราบควรหาอ่านดูได้

เหตุแห่งคติ

เมื่อคติคือที่ไปปฏิสนธิของนามรูปที่พระพุทธองค์ตรัสว่า มีอยู่สองอย่างคือสุคติและทุคติเช่นนี้ ปัญญาก็เกิดขึ้นว่า อะไรเล่าที่เป็นเหตุให้ถึงซึ่งคติเหล่านี้ และเราจะทราบกันได้อย่างไร เพราะส่วนมากปัญหาเหล่านี้ทุกคนอยากทราบ พอญาติหรือใครคนหนึ่งตายลง บางท่านก็เที่ยวไปทำให้ผู้เชี่ยวชาญนั่งทางในดู เรื่องของการนั่งทางในดูนี้ ปัจจุบันรู้สึกมีมากขึ้น ซึ่งอันที่จริงการที่จะนั่งหลับตาดูนรกดูสวรรค์นั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ในทางพระพุทธ-ศาสนาก็มีแสดงเอาไว้ แต่บุคคลที่จะสามารถเห็นนรกสวรรค์หรือบุคคลที่ตายไปแล้วไปเกิดในคติเช่นใดนั้น จะต้องอบรมจิตให้สูงถึงขั้น "อภิญญา" ที่เรียกว่า "จุตูปปาตญาณ" คือญาณที่ไปหยั่งรู้ถึงการจุติปฏิสนธิของสัตว์ การที่จะอบรมจิตให้ถึงขั้นนี้มิใช่ทำได้ง่าย เพราะต้องอาศัยการบำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน จนกระทั่งได้บรรลุถึงรูปฌานอรูปฌานหรือที่เรียกว่า สมาบัติ๘ แล้วจะต้องไปฝึกจิตด้วยกสิณทั้ง ๑๐ อีกวิธีหนึ่งให้เป็นวสี คือให้เกิดความชำนาญจึงจะสามารถยังอภิญญาให้เกิดได้ และผู้ที่จะบำเพ็ญจิตได้ถึงขั้นนี้ จะต้องเป็นผู้ไม่พัวพันอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสด้วย เพราะอภิญญาขั้นนี้

ยังเสื่อมได้ ถ้าผู้บรรลุยังเป็นปุถุชนอยู่ เพียงแต่มีกระแสจิตคิดรักผู้หญิงขึ้นมา อภิญญาก็เสื่อมทันที เคยมีตัวอย่างมาแล้ว ขนาดผู้นนเหาะเหินเดินอากาศได้ ก็ยังเสื่อมถึงกับตก แต่เมื่อพุทธศาสนิกบางท่านไม่เข้าใจในหลักการอันถูกต้อง จึงเป็นเหตุให้เข้าใจผิด บางทีคิดว่าการนั่งเช่นนั้นเป็นวิปัสสนาก็มี ความจริงแล้วการนั่งวิปัสสนานั้น มิใช่เพื่อไปดูนรกสวรรค์หรือเที่ยวคอยดูว่า คนนั้นตายแล้วไปเกิดที่ไหน การนั่งวิปัสสนานั้นก็เพื่อไปดูนามรูป ให้เห็นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตามิได้มีความมุ่งหมายเป็นอย่างอื่น เพราะเหตุที่การนั่งหลับตาในลักษณะอย่างนี้ เป็นเรื่องของจิต ซึ่งไม่สามารถจะพิสูจน์กันได้ว่า เขาผู้นั่งได้เห็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ ผู้ประสงค์อยากทราบก็ต้องเชื่อกันไป บางแห่งผู้นั่งทางในบอกว่าสามีของคุณหรือภรรยาของคุณหรือใครต่อใครก็ตามที่ท่านเคารพนับถือไปตกนรกมีความลำบากมาก ถ้าท่านไม่ช่วยแล้วเขาจะต้องทนทุกข์ทรมานไปนานทีเดียว เมื่อโดนไม้นี้เข้า ผู้ไม่รู้ก็ต้องขวนขวายช่วยทันที โดยมิได้คำนึงถึงเหตุผลว่า จะเป็นไปได้หรือไม่ ตอนนี้ผู้นั้นจะเรียกเอาอะไรก็ได้ เพื่อไปช่วยฉุดผู้ตายให้ขึ้นจากนรก เลยเป็นอาชีพที่ค่อนข้างจะสะดวกสบายมาก ในสมัยพุทธกาลก็มีเหมือนกันแต่เป็นพวกของเดียรถีร์ใช้หากินกัน ท่านผู้นั้นชื่อว่า **ท่านวังคีสะ** ท่านผู้นี้เชี่ยวชาญมากแต่ไม่ใช่วิธีนั่งหลับตา ท่านใช้วิธีเอาหัวกระโหลกผู้ตายมาเคาะ เมื่อเอาไม้เคาะหัวกระโหลกก็ทราบทันทีว่า ผู้ตายนั้นไปเกิดที่ไหน วันหนึ่งพระพุทธเจ้าได้นำเอาหัวกระโหลกของพระอรหันต์ไปให้ท่านวังคีสะเคาะแล้วก็ให้ทำนายว่า ผู้ตายนั้นไปเกิดที่ไหน ท่านวังคีสะก็นั่งเคาะไปเถอะ แต่ก็ไม่ทราบว่าผู้ตายนั้นไปเกิดที่ไหน ผลสุดท้ายไม่สามารถจะรู้ได้จึงยอมแพ้พระพุทธเจ้า ขอเรียนมนต์ที่จะ

รู้ว่า พระขีณาสพนี้เมื่อตายไปแล้วไปที่ไหน พระพุทธองค์จึงตรัสว่า มนต์อันนี้ชื่อพุทธมนต์ ผู้จะเรียนพุทธมนต์ให้เข้าใจได้จาต้องบวชเสียก่อน ด้วยความอยากได้มนต์ ท่านวังคีสะก็ยอมบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ก็สอนกรรมฐานจนได้บรรลุพระอรหันต์ ในที่สุดเลยเลิกอาชีพที่ต้องนั่งเคาะกระโหลกศีรษะผู้ตาย แล้วทำนายว่า ไปเกิดที่ไหน ?

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระพุทธองค์ตรัสว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องยียวน ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ย่อมสามารถน้อมไปเพื่อญาณ คือจุตูปปาตญาณ อันเป็นเครื่องรู้จุติปฏิสนธิ เลว หรือประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดีหรือตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักษุของมนุษย์ ทั้งทราบชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมได้ว่า สัตว์ผู้กำลังเป็นไปอยู่อย่างนี้ ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ เชื่อมั่นต่อการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ เมื่อตายไปจึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาตนรก ส่วนสัตว์ผู้กำลังเป็นไปอยู่เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ เชื่อมั่นการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เมื่อตายไป จึงได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

เธอย่อมมองเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ ปฏิสนธิ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษ์อันบริสุทธิ์ ล่วงจักษ์มนุษย์ ย่อมทราบชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมเช่นนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นใหญ่ มีใจเป็นหัวหน้า เป็นประธาน ฉะนั้นคติของผู้ตายจะเป็นอย่างไร

จึงอยู่ที่ใจเป็นสำคัญ โดยเฉพาะจิตเมื่อตอนใกล้จะดับ พระพุทธองค์ตรัสว่า

จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา เมื่อจิตเศร้าหมองแล้วย่อมมีทุคติเป็นที่หวัง

จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขา เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้วย่อมมีสุคติเป็นที่หวัง

ตามพุทธพจน์บทนี้ ชี้ให้เห็นแล้วว่า ถ้าจิตของผู้ที่ตายนั้นเศร้าหมองก็มีหวังไปเกิดในทุคติ ถ้าจิตของผู้ตายไม่เศร้าหมองก็มีหวังไปสู่สุคติ ฉะนั้นจิตเมื่อตอนใกล้จะตายนี้จึงสำคัญมาก ปัญหาก็มีต่อไปว่า อะไรมาทำให้จิตเศร้าหมองและผ่องใส

ในอัฏฐกถากล่าวว่า ตถา มรนฺตานมฺปน มรณกาเล ยถารหํ อภิมุขีภูตํ ภวนฺตเร ปฏิสนฺธิชนกํ กมฺมํ วา รูปาทิกมฺปลทฺธปุพฺพํ อุปกรณภูตญฺจ กมฺมนิมิตฺตํ วา อนนฺตรมุปฺปชฺชมานภเว อุปลภิตพฺพํ อุปโภคภูตญฺจ คตินิมิตฺตํ วา กมฺมพเลน ฉนฺนํ ทฺวารานํ อญฺญตรสฺมึ ทฺวาเร ปจฺจุปฏฺฐาติ

สัตว์ทั้งหลายย่อมสิ้นไป เพราะมรณุปปัตติ ๔ ประการดังกล่าวมาแล้วนั้น และในขณะที่สัตว์กำลังจะตายนั้น อารมณ์ ๓ อย่างย่อมปรากฏแก่สัตว์ในทวารใดทวารหนึ่งใน ๖ ทวารนั้นได้โดยอำนาจของกรรมตามสมควร คือ

กรรมอารมณ์

กรรมนิมิตอารมณ์

คตินิมิตอารมณ์

คำว่า "**กรรมอารมณ์**" ได้แก่กุศลกรรมและอกุศลกรรมที่เคยกระทำมาแต่อดีต มาปรากฏขึ้นภายในจิตของผู้ที่ใกล้จะตาย ที่ปรากฏในจิตนี้ หมายความว่าจิตของผู้นึกถึงกรรมที่ตนเองกระทำมานั่นเอง และที่ทำให้นึกถึงนั้นก็เป็นเพราะอำนาจของกรรม ถ้าผู้ตายเคยทำอกุศลมาก คือเคยสร้างบาปกรรมมามากแล้ว อำนาจของบาปนั้นจะมาดลบันดาลให้จิตคิดถึงการกระทำบาป ตามธรรมดาของจิตนั้น เมื่อไปนึกถึงการกระทำที่ไม่ดีก็ย่อมจะเศร้าหมอง และที่เศร้าหมองนั้นแหละเป็นผลของการทำกรรมชั่ว เมื่อบุคคลส่วนมากขาดการพิจารณาสภาวะของจิตแล้ว ก็เลยทำให้มองไม่เห็นโทษของการทำบาปบางทีไปเห็นคนอื่นเขาประกอบกรรมด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อความเป็นอยู่อันโอ่อ่าของเขา เช่นบุคคลที่ไปคดโกงทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมา หรือทุจริตต่อหน้าที่การงาน จนกระทั่งมีบ้านช่องอยู่อย่างหรูหรา มีรถเก๋งคันโต ๆ ก็คิดว่าเขาคงจะมีความสุข ตามกฎของกรรมนั้น บุคคลที่กระทำกรรมชั่วย่อมจะมีผลสนองอย่างแน่นอน ผลของกรรมชั่วที่ปรากฏภายในจิตนี้ เรียกว่า **วิปปฏิสารผล** แปลว่าผลคือความเดือดร้อนใจ เขาเหล่านั้นอาจมีที่อยู่อย่างหรูหรา มีรถเก๋งคันงาม ๆ ใช้ แต่มันก็เป็นวัตถุภายนอกเท่านั้นที่เราเห็นว่าเขาอยู่กันอย่างสบาย แต่จิตใจของเขาเหล่านั้น ส่วนมากคนไม่เห็น นอกจากผู้ที่กระทำกรรมเท่านั้นย่อมทราบดีว่า เมื่อนึกถึงการกระทำกรรมชั่วของตนแล้ว จิตใจไม่สบาย คนที่ไม่รู้ก็เลยเข้าใจว่ากรรมชั่วไม่มีผล เพราะไปเห็นคนที่กระทำกรรมชั่ว แต่มีความเป็นอยู่อย่างสะดวกสบายภายนอกเท่านั้น จึงเป็นเหตุให้คนอีกเป็นจำนวนมาก คิดอยากจะมีความสะดวกสบาย โอ่อ่าอย่างนั้นบ้าง แล้วก็ประกอบกรรมชั่วลงไปอย่างไม่มีความละอายหรือเกรงกลัวต่อกรรมชั่วที่ตนกระทำ เรื่องของกรรม

ประเภทนี้ ท่านสาธุชนทั้งหลายก็พอที่จะพิสูจน์กันได้ ในขณะที่เรายังมีชีวิตอยู่นี้ เราจะสังเกตได้ว่า ถ้าคราวใดเราไปทำบาปมาหรือทำผิดมา พอจิตไปคิดถึงการกระทำของตนเท่านั้นจิตจะเศร้าหมองทันที เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ใกล้จะตายได้นึกถึงอกุศลที่ตนเองเคยกระทำมา จิตก็ย่อมจะเศร้าหมอง และเมื่อจุติคือตาย เขาผู้นั้นก็ย่อมมีทุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้าอย่างแน่นอน ใคร ๆ ก็ย่อมช่วยไม่ได้ ถึงจะมีอำนาจวาสนามากมายแค่ไหน ก็ไม่สามารถเอาชนะกรรมชั่วที่กำลังให้ผลได้เลย ส่วนบุคคลที่เคยประกอบแต่กรรมดีมาโดยตลอด เมื่อจิตใกล้จะดับ ย่อมจะนึกถึงกรรมที่ดีนั้นเป็นอารมณ์แล้ว ก็ย่อมจะผ่องใส เพราะผลของกรรมดีนั้น เมื่อเขาเหล่านั้นตายไปย่อมจะมีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า รวมความว่า กรรมอารมณ์ ที่เป็นอกุศลย่อมจะทำให้จิตเศร้าหมอง ที่เป็นกุศลย่อมจะทำให้จิตผ่องใส เมื่อเศร้าหมองก็ย่อมไปสู่ทุคติ เมื่อผ่องใสก็ย่อมไปสู่สุคติ

คำว่า "**กรรมนิมิตรอารมณ์**" คือนิมิตรของกรรมที่ตนเองเคยกระทำมาเป็นอาจิณ มาปรากฏเป็นนิมิตให้เห็น คำว่าให้เห็นในที่นี้เฉพาะผู้จะตายเห็นเท่านั้น กรรมนิมิตนี้มีสองประเภทคือ ๑. อุปลัทธกัมมนิมิตอารมณ์ คืออารมณ์ที่เนื่องอยู่กับกรรมโดยตรง เช่นถ้าเป็นกุศลกัมมนิมิต กุศลกรรมนิมิตนั้นก็ปรากฏให้เห็นโดยตรง ตัวอย่างเช่น ถ้าผู้นั้นเคยใส่บาตรอยู่เป็นนิตย์ ครั้นเมื่อจิตขึ้นสู่มรณาสันนวิถี ก็จะเห็นเป็นว่าตัวเรากำลังใส่บาตรและพระก็กำลังมารับบาตร หรือผู้นั้นได้สร้างพระพุทธรูปไว้บ้าง สร้างโบสถ์ไว้บ้าง สร้างโรงพยาบาลบ้าง สร้างโรงเรียนบ้าง สร้างถนนบ้าง สะพานบ้าง รูปเหล่านี้ก็จะมาปรากฏให้เห็นโดยตรงเลย เมื่อได้เห็นกรรมนิมิตอย่างนี้ผู้ที่

ใกล้จะตายย่อมเกิดปีติโสมนัส จิตในขณะนั้นย่อมผ่องใส เมื่อตายลงย่อมมีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ๒. อุปกรณกัมมนิมิตอารมณ์ คืออารมณ์เป็นส่วนหนึ่งที่เป็นอุปกรณ์ในการประกอบกรรมนั้นมาปรากฏให้เห็น เช่น ถ้าเป็นกุศลกรรม อุปกรณ์ต่าง ๆ ในการประกอบกรรมนั้น จะมาปรากฏให้เห็น ถ้าใส่บาตรอยู่เป็นประจำก็จะเห็นอุปกรณ์ในการใส่บาตร คืออาจเห็นขันที่ใส่บาตรก็ได้ ถ้าสร้างพระพุทธรูป ก็เห็นอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในพิธีหล่อพระพุทธรูปนั้น ตลอดจนอุปกรณ์ในการสร้างกุศลอื่นอีกมาปรากฏให้เห็น จิตของผู้ตายก็มีอารมณ์ที่เป็นกุศล ยังปีติโสมนัสให้เกิดขึ้นได้

ส่วนอุปลัทธกัมมนิมิตอารมณ์ ที่เป็นอกุศลนั้นก็ตรงกันข้ามกับกุศล คือถ้าผู้ตายนั้นได้ประกอบกรรมที่เป็นอกุศลอยู่เป็นประจำ เช่นฆ่าสัตว์เป็นประจำ ด้วยอาวุธอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้สัตว์นั้นตาย ครั้นเมื่อสัตว์นั้นใกล้จะตาย ภาพนิมิตของสัตว์ที่ฆ่านั้น ก็จะมาปรากฏให้เห็นโดยตรงเลย ผู้ที่จะตายจิตก็ย่อมไม่สบาย ต้องเศร้าหมอง เมื่อตายไปย่อมมีทุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ท่านผู้อ่านก็คงจะได้ยินคนแก่เฒ่าเล่าให้ฟังว่า คนที่เป็นนักเลงชนไก่หรือกัดปลาอยู่เป็นประจำนั้น เมื่อตอนใกล้จะตายบางทีก็เอาหัวนิ้วชนกันจนกระทั่งนิ้วเน่าเป็นหนอง ถึงหมอจะพยายามดึงเอามือออกก็ตาม พอหมอปล่อยมือ ก็เอามาชนกันต่อไปอีก บางคนที่มีอาชีพฆ่าหมูเป็นประจำ ครั้นเมื่อตอนใกล้จะตายก็เห็นหมูที่ตนเองเคยฆ่ามาปรากฏให้เห็น ผู้จะตายก็ร้องเอ็ดตะโรว่า หมูจะมากัดถึงกับแสดงอาการหวาดกลัวให้ปรากฏ ซึ่งคนอื่น ๆ ไม่สามารถจะเห็นได้ บางท่านเข้าใจว่าเป็นอาการเพ้อของคนไข้อันเกิดมาจากพิษไข้ บางขณะคนจะตายนั้นก็ จะแสดงอาการว่าจะต่อสู้อย่างเอาจริงเอาจัง บาง

คนร้องออกมาเป็นเสียงหมู่ก็มี อันนี้ในทางพระศาสนาแสดงว่า เป็นอารมณ์ของกรรมมาปรากฏให้เห็น และถ้าเป็นเช่นนั้นก็เป็นอันว่า มีหวังเข้าถึงอบายทุคตินรกแน่นอน

ส่วนอุปกรณกัมมนิมิตอารมณ์ ที่เป็นอกุศลนั้นได้แก่อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบอกุศลมาปรากฏเป็นอารมณ์ เช่นการที่จะไปฆ่าสัตว์นั้นก็ต้องอาศัยมีดอาศัยปืน หรืออื่น ๆ เพื่อให้สัตว์นั้นตายลง ถ้าจับปลาก็ต้องอาศัยอวน แห สวิง เบ็ด เป็นต้น ครั้นเมื่อผู้นั้นใกล้จะตายลง อุปกรณ์ต่าง ๆ เหล่านั้นก็จะปรากฏให้เห็น และเมื่อเห็นอุปกรณ์ที่ตนเองใช้ประกอบกรรมแล้ว จิตของผู้ตายก็เศร้าหมองทันที เมื่อจิตเศร้าหมองก็ย่อมมีทุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

คำว่า "คตินิมิตอารมณ์" ได้แก่อารมณ์ที่จะได้รับได้เสวยในภพใหม่ มาปรากฏให้เห็นเมื่อตอนใกล้จะตาย คตินิมิตอารมณ์นี้มีสองประการคือ

๑. อุปลภิตัพพคตินิมิตอารมณ์ คือ คตินิมิตอารมณ์ที่จักเกิดโดยตรง เช่นจะเกิดเป็นมนุษย์ ซึ่งผู้ที่จะเกิดเป็นมนุษย์นั้น ก็ต้องอาศัยครรภ์ของมารดาเป็นที่เกิด คตินิมิตก็ปรากฏเป็นครรภ์ของมารดาให้เห็น ถ้าเกิดเป็นเทวดาก็จักได้เห็นวิมานของเทวดาและนางฟ้า ถ้าจักไปเกิดในนรกก็จักได้เห็นเปลวไฟในนรกมาปรากฏถ้าเกิดเป็นเปรต ก็จักได้เห็นหุบเขาอันมีสภาพมืดมน ถ้าจักได้เกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน ก็จักได้เห็นเชิงเขา หาดทราย น้ำเป็นต้น

๒. อุปโภคคตินิมิตอารมณ์ คือคตินิมิตอารมณ์ อันได้แก่เครื่องใช้สอยต่าง ๆ ที่จะได้ประสพในภพใหม่ เช่นจะเกิดในมนุษย์ก็จะเห็นเครื่องใช้ภายในบ้านเป็นต้น

บุคคลผู้ใกล้จะตายจะต้องมีอารมณ์ทั้ง ๓ นี้ ปรากฏภายในทวารทั้ง ๖ ทวาร ทวารใดทวารหนึ่ง ด้วยอำนาจของกรรม ฉะนั้น ด้วยอำนาจของอารมณ์ทั้ง ๓ นี้เอง ที่ทำให้จิตของผู้ใกล้จะจุติเศร้าหมองและผ่องใส ด้วยเหตุที่อารมณ์ทั้งสามคือ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ จะต้องปรากฏภายในจิตอย่างนี้ เมื่อคนใดใกล้จะตายผู้ที่อยู่ใกล้เคียงจึงมักจะเตือนสติผู้จะตาย ให้นึกถึงสิ่งที่ดีงามเอาไว้เป็นอารมณ์อย่างมั่นคง ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันมิให้อกุศลกรรมอารมณ์ อกุศลกรรมนิมิตอารมณ์ อกุศลคตินิมิต-อารมณ์ มาปรากฏแล้วจะทำให้จิตของผู้ตายเศร้าหมองนั้นเอง และการที่ผู้ใกล้จะตายมีสติระลึกถึงกรรมดีเป็นอารมณ์นั้น ย่อมทำให้จิตใจผ่องใสอยู่ตลอดเวลา เมื่อชวนจิตของผู้ใกล้จะตายเสพอารมณ์ทั้งสามนี้แล้ว ในที่สุดแห่งวิถีชีวิต หรือในการสิ้นไปแห่งภวังคจิต จุติจิตย่อมบังเกิดขึ้นอันเป็นที่สุดรวมลงแห่งภพ ปัจจุบันด้วยสามารถแห่งจุติแล้วจึงดับไป จุติจิตคือจิตที่เคลื่อนย้ายจากภพปัจจุบันไปนี้แหละ ที่เราสมมุติกันว่าตาย เมื่อจุติจิตเกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วดับไป เมื่อจุติจิตดับไปแล้ว ปฏิสนธิย่อมเกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งปฏิสนธิจิตในภพใหม่ทันที ซึ่งจะอาศัยวัตถุเกิด หรือไม่อาศัยวัตถุเกิดก็ตาม เพราะจิตปรารภอารมณ์ทั้งสาม อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เคยยึดถือเอาไว้โดยอาการเช่นนั้น อันต่อเนื่องมาจากมรณาสันนชวนวิถี ซึ่งมีอวิชชาเป็นอนุสัย แวดล้อมมีตัณหาอนุสัย เป็นมูลรากมีสังขารปรุงแต่งให้เกิดขึ้น อาการที่ย้ายไปอย่างนี้แหละเรียกตามภาษาชาวบ้านว่าตาย เพราะได้หายไปจากภพนี้แล้ว นี่เป็นอาการของจิตที่เกิดขึ้นแก่คนตาย ก็เป็นอันว่าท่านผู้อ่านได้ทราบถึงอาการตายแล้วว่าเป็นอย่างไร ที่อธิบายตอนนี้หมายถึงเฉพาะปุถุชนเท่านั้น จึงจะมีอารมณ์

ทั้ง ๓ นี้ปรากฏเพื่อยังนามรูปให้ปฏิสนธิในภพนั้น ๆ ตามคติของกรรม ส่วนพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว เมื่อท่านเสด็จดับขันธปฏินิพพาน อารมณ์เหล่านี้ย่อมไม่มีปรากฏ จิตของพระอรหันต์จะมีแต่อารมณ์นิพพานเท่านั้น

เมื่อท่านทราบแล้วว่า อาการที่เราเรียกกันว่า ตายเป็นอย่างไร พอสมควรแล้ว ตอนต่อไปก็ควรศึกษาว่าตายแล้วเกิด ?

เหตุแห่งการปฏิสนธิ

พระพุทธองค์ตรัสว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ไม่ว่าจะเกิดในภพภูมิใด ๆ ก็ตาม ทุกคนที่ใช้ปัญญาพิจารณาโทษของการเกิดย่อมทราบได้เป็นอย่างดี ที่ว่าเป็นทุกข์นั้น เพราะว่าเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ทั้งความเกิดขึ้นยังเป็นปัจจัยให้เกิดความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก ความบ่นเพ้อรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความเหือดแห้งใจและยังทุกข์อื่น ๆ อีกมากหลายอย่าง ถึงกระนั้นก็ตามทุกคนก็ยังปรารถนาในการที่จะเกิดอีก และย่อมปรารถนาที่จะเกิดในภพภูมิที่มีความสุขความสำราญเป็นส่วนมาก โดยมิได้หวั่นเกรงต่อความทุกข์อันจะพึงได้รับเลยแม้แต่น้อย ที่เป็นดังนี้เพราะเหตุใด น่าจะพิจารณากันดูเสียที ได้กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า เมื่อจุติแล้วจะต้องปฏิสนธิทันที

ปัญหามีอยู่ว่า เมื่อปฏิสนธิอีก อะไรเล่าที่ไปปฏิสนธิอีก และไปอย่างไร ตามความเชื่อถือของคนส่วนมากยังเข้าใจว่าเมื่อคนเราตายแล้ว วิญญาณย่อมออกจากร่างแล้วก็ลอยไปเกิดเหมือนพระเจ้าปายาสิ ที่เข้าใจว่า วิญญาณเป็นตัวตนเป็นรูปที่จะเห็นได้ และในขณะที่ลอยไปหาที่เกิดนี้ท่านก็เรียกว่า

"สัมพเวสี" ซึ่งแปลว่า ผู้แสวงหาที่เกิด และในระหว่างที่ยังไม่เกิดนี้อาจจะไปเที่ยวหลอกหลอนใคร ๆ ให้หวาดกลัวได้ จึงเกิดการกลัวผีกันขึ้น วิญญาณในทางพุทธศาสนานี้ มิได้เป็นอัตตาดังที่คนส่วนมากเข้าใจกัน พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าวิญญาณ เป็นอนิจจัง คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นอนัตตา คือไปบังคับบัญชาไม่ได้ โดยสภาวะลักษณะของวิญญาณเอง มีอยู่สามอนุขณะคือ อุปาทะขณะ ฐิติขณะ ภังคขณะ แปลว่า ขณะที่เกิดขึ้น ขณะที่ตั้งอยู่ ขณะที่ดับไป วิญญาณมิได้ตั้งอยู่ตลอดไป หรือเป็นดวงโดยไม่มีการเกิดดับเลย ดังที่เข้าใจกัน เมื่อวิญญาณย่อมมีการเกิดดับอย่างนี้ การไปปฏิสนธิในภพใหม่ก็ย่อมเป็นไปในลักษณะดังกล่าวนี้คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นสันตติ ในระหว่างจุติปฏิสนธินี้ก็รวดเร็วมากเพียงขณะจิตเดียว คือเมื่อจุติจิตดับลง ปฏิสนธิจิตก็เกิดขึ้นในสภาพใหม่ทันทีตามคติกรรมในระหว่างความตาย กับความเกิดนี้ จึงรวดเร็วมาก เป็นอนันตรปัจจัย และสมนันตรปัจจัย เมื่อสภาวะลักษณะของวิญญาณเป็นอย่างนี้ จะกล่าวว่าวิญญาณในภพนี้ไปเกิดในภพหน้า ก็เป็นการกล่าวที่ผิดจากหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า

เรื่องจิตเดิมบริสุทธิ์

มีปัญหาอีกข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นการถกเถียงกันอยู่ในวงการของนักธรรม ปัญหาข้อนี้เกี่ยวกับการตีความพระพุทธวจนะนั่นเอง คือคำว่า ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตญฺจ โขอาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐนฺติ ดูกรภิกษุทั้งหลายจิตนี้ผุดผ่อง แต่ว่าจิตนี้แลเศร้าหมองแล้วด้วยอุปกิเลสที่จรมา

คำว่า "ปภัสสร" นี้ บางท่านตีความหมายว่า บริสุทธิ์ เลยเข้าใจต่อไปว่า จิตเดิมนั้นมีอยู่และบริสุทธิ์ เมื่อเข้าใจว่าจิตเดิมมีอยู่ก็หมายถึงว่าจิตเดิมนั้นไม่มีการเกิดดับยังคงมีอยู่ นี้อย่างหนึ่ง หรือจิตที่เกิดมาก่อนโน้น นับถอยหลังไปตั้งหลายร้อยล้านชาติยังบริสุทธิ์อยู่ แต่เป็นเพราะถูกอุปกิเลสที่จรมาพอกพูนอยู่เสมอจึงเศร้าหมองไป นี้เป็นบ่อเกิดลัทธิที่ปฏิบัติธรรม เมื่อไปสู่จิตเดิมนี้ ความเห็นนี้คล้าย ๆ กับความเห็นลัทธิอาตมันของพราหมณ์

ตามความหมายของพระพุทธภาษิตนี้ มิใช่หมายถึงว่าจิตเดิมมีอยู่ เพราะในพระพุทธศาสนานี้มิได้แสดงว่า จิตเดิมมีอยู่ แต่แสดงว่า สภาพสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป เมื่อไม่เที่ยงตรง สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ เมื่อสิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอนัตตา พระบาลีว่า **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สพฺเพ สงฺขารา อนตฺตา** เพราะถ้าจิตเดิมบริสุทธิ์ ไฉนจะต้องมาเกิดอีก น่าจะนิพพานไปนานแล้ว ฉะนั้นในตอนนี้ ก็อยากจะคลี่คลายปัญหาเหล่านี้ออกไปเสียที อาจจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้ใส่ใจบ้าง พอสมควร ก่อนอื่นเราจะต้องเข้าใจถึงคำว่า อุปกิเลสเสียก่อน เพราะเป็นตัวการสำคัญ ที่ทำให้สัตว์ท่องเที่ยวไปมาในสังสารวัฏฏ์ กิเลสนี้เกิดภายในจิต มิใช่เกิดที่ร่างกาย มีอยู่ ๓ ประการคือ

ก. อนุสัยกิเลส ได้แก่กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในความสืบต่อของจิต เป็นกิเลสละเอียดมาก จิตของปุถุชนนี้จะต้องมีอนุสัยนอนเนื่องอยู่ในจิตทุกคน ถ้ายังไม่มีอารมณ์ภายนอกมากระทบแล้ว กิเลสชนิดนี้มันจะนอนสงบอยู่ ไม่แสดงอาการปรากฏออกมาให้เห็น

ข. ปริยุฏฐานกิเลส ได้แก่กิเลศชั้นกลาง หรืออย่างกลาง ได้แก่ความ

ฟุ้งซ่านภายในจิตด้วยอำนาจของความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือความริษยา พยาบาท เหล่านี้เป็นต้น แต่กิเลสเหล่านี้ไม่แสดงให้ปรากฏออกมา ทางกายและทางวาจา มักซ่านอยู่ภายในเท่านั้น

ค. วีติกกมกิเลส ได้แก่กิเลสอย่างหยาบ ที่แสดงออกมาทางกายและวาจา เช่น ถ้าเกิดความโลภขึ้นมาภายในจิตอย่างแรงกล้า ก็แสดงออกมาทางกายด้วยการขวนขวายให้ได้มาในสิ่งที่ตนอยากได้ หรือย่อมแสดงออกมา ทางวาจา ถ้าเกิดความโกรธขึ้นภายในจิตอย่างแรงกล้า ก็คว้าปืนไปยิงคนที่โกรธทันที หรือด่าออกไปทางวาจาทันที ดังนี้เป็นต้น

อธิบายเพียงย่อ ๆ แค่นี้ ท่านผู้อ่านอาจจะยังไม่เข้าใจ ฉะนั้นขอยกตัวอย่างมาให้เห็น เช่นหัวไม้ขีดไฟ ที่หัวไม้ขีดไฟนั้นมันมีไฟอยู่แล้วภายใน แต่ในขณะที่มันยังมิได้ไปประกอบกับเหตุ คือ กระทบกับกลักไม้ขีด ไฟก็ไม่ปรากฏ เมื่อไฟไม่ปรากฏมันก็จะไปเผาก้านของมันไม่ได้ หรือจะไปเผาวัตถุอื่น ๆ ไม่ได้

อนุสัยกิเลส เปรียบเหมือนไฟที่อยู่ในหัวไม้ขีด อารมณ์ภายนอกที่มากระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เปรียบเหมือนกลักไม้ขีด ปริยุฏฐานกิเลส เปรียบเหมือนไฟที่เกิดขึ้นจากหัวไม้ขีด ไปกระทบกับกลักไม้ขีด วีติกกมกิเลสเปรียบเหมือนไฟที่ไหม้วัตถุอื่น ๆ ภายในจิตของเราทุกคนย่อมจะมีกิเลสทั้งสามชั้นนี้ ต่อไปก็ควรจะเข้าใจถึงจิตที่กิเลสเหล่านี้อาศัยเกิด อนุสัยกิเลสนี้เกิดในจิตที่เป็นภวังค์หรือวิบาก เช่นในขณะที่คนนอนหลับ ในขณะที่คนนอนหลับอย่างสนิทนั้น จิตที่เป็นภวังค์นี้แหละเกิดขึ้นสืบต่อกันไป ในขณะที่เรานอนหลับ ความโลภ ความโกรธ ความหลง เกิดได้ไหม ? จิต

ในขณะนั้นผ่องใสไหม ? ทุกคนก็ต้องตอบว่า ผ่องใส เมื่อเป็นเช่นนั้น ในขณะที่นอนหลับนั้นไม่เกิดกิเลสหรือ ตอบว่าเกิดกิเลส เพราะกิเลสมีประจำสันดานมานมนานแล้ว จนตัวเราเองเป็นปุถุชนและคนอื่น ๆ เช่นกันกับเรา มีอนุสัยติดตัวมาไม่รู้ว่า กี่แสนภพ กี่แสนชาติ เพราะถ้าไม่มีกิเลสแล้วก็เป็นอรหันต์ จิตที่เป็นภวังค์นี้แหละที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นปภัสสร คือผุดผ่อง ท่านหมายถึงจิตในขณะนั้น ไม่ถูกปริยุฏฐานกิเลสเข้าครอบงำต่างหาก มิได้หมายความไปถึงว่า จิตนั้นบริสุทธิ์แต่อย่างไรเลย เราไปตีความและเข้าใจของท่านผิดไปเอง

ส่วนปริยุฏฐานกิเลสนั้น เกิดในชวนจิต และเมื่อมันแรงกล้ามากมันก็ปรากฏออกมา ทางกาย และวาจา ด้วยเหตุนี้แหละ พระพุทธองค์จึงได้วางหลักพระศาสนาไว้ ๓ ชั้นที่เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ทรงบัญญัติศีลไว้ เพื่อทำลายวีติกกมกิเลสมิให้คนทำกรรมชั่วทางกายและวาจา เพราะเมื่อคนมีศีลแล้วจะไม่กระทำกรรมชั่วทางกายและวาจา ทรงสอนเรื่องสมาธิไว้ก็เพื่อใช้ปราบปริยุฏฐานกิเลส เพราะคนที่มีสมาธิอยู่ จิตใจย่อมไม่ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ เพราะใช้สมาธิข่มใจไว้ได้ ทรงสอนเรื่องปัญญาไว้เพื่อให้ใช้ทำลายอนุสัยกิเลส ที่นอนเนื่องอยู่ในความสืบต่อของนามรูป ฉะนั้นเมื่อผู้ใดยัง ศีล สมาธิ และปัญญาให้เกิดขึ้นโดยบริบูรณ์แล้ว ผู้นั้นชื่อว่า เป็นผู้สิ้นอาสวะทั้งปวงแล้วจิตของผู้นั้นย่อมบริบูรณ์โดยสิ้นเชิง ชื่อว่าเป็นผู้อยู่จบพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาแล้ว กิจที่เขาเหล่านั้นพึงกระทำได้สิ้นสุดลงแล้ว ภพใหม่ย่อมจะไม่มี

ส่วนปุถุชนผู้ถูกอวิชชาคือความไม่รู้เข้าครอบงำจิตอยู่ถูกตัณหาเป็นเครื่องย้อมใจ ถูกสังขารคือความเป็นเครื่องปรุงแต่ง ภพใหม่ก็ย่อมจะมีเพราะอำนาจของอวิชชาปิดบังไว้มิให้เห็นโทษในการเกิดอีก หรือมิให้เห็นโทษในอารมณ์ต่าง ๆ จึงเป็นเหตุให้เกิดตัณหา คือความยินดีในการเกิดอีก ความยินดีในอารมณ์ต่าง ๆ ตามกฎของปัจจยาการนั้น ท่านกล่าวว่าเพราะอวิชชาคือความไม่รู้ในอริยสัจธรรมในขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ เป็นเหตุ จึงทำให้เกิดสังขาร คือการปรุงแต่งจิตให้กระทำความดีและกรรมชั่วลงไป เมื่อกระทำกรรมดีและกรรมชั่วลงไปแล้ว ย่อมเกิดผล คือปฏิสนธิวิญญาณ ทำหน้าที่เกิดในภพภูมิต่าง ๆ ตามกฎของกรรมที่กระทำนั้น ฉะนั้นการที่จะเข้าใจว่าตายแล้วเกิด? จึงต้องพิจารณาตามนัยปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นหลัก

คำว่า สังขารคือการปรุงแต่งอันเป็นผลของอวิชชานี้ได้แก่เจตนาเจตสิก หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากรรม ไม่ใช่หมายถึงขันธ์ ๕ หรือร่างกาย เจตนานี้จะเกิดในจิตที่เป็นกุศล และอกุศลดังต่อไปนี้

๑. ปุญญาภิสังขาร ได้แก่สังขารที่เป็นบุญ หมายถึงเจตนาชนิดนี้ปรุงแต่งจิตให้กระทำบุญ เพื่อการเกิดอีก เช่นการบริจาคทาน รักษาศีล และการเจริญภาวนาและปรารถนาภพชาติต่าง ๆ ด้วยความไม่รู้ เมื่อเจตนานี้เกิดในมหากุศลจิตที่กามาวจรจิต ก็ทำให้ผู้นั้นคิดบริจาคทานบ้าง รักษาศีลบ้าง เจริญภาวนาบ้าง ถ้าเจตนานี้เกิดในสมถภาวนาก็สามารถยังผู้นั้นให้บรรลุถึงรูปฌาน ได้แก่เจตนาที่เกิดในมหากุศลจิต ๘ รูปาวจรจิต ๕

๒. อปุญญาภิสังขาร ได้แก่สังขารที่เป็นบาป คือเจตนาที่ไปปรุงแต่งจิตให้เป็นอกุศล ทำให้ผู้นั้นไม่เชื่อว่า ทำบาปได้บาป ทำบุญได้บุญ ยินดี

ในการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ประพฤติผิดในกามเป็นต้น ได้แก่เจตนาที่เกิดในอกุศลจิต ๑๒ ดวง คือ โลภจิต ๗ โทสจิต ๒ โมหจิต ๒

๓. อเนญชาภิสังขาร ได้แก่เจตนาที่เป็นกุศลอย่างมั่นคงตั้งมั่นไม่หวั่นไหว คือปรุงแต่งจิตให้ยินดีในการเจริญอรูปฌาน เพื่อไปเกิดในอรูปภูมิ ได้แก่เจตนาที่เกิดในอรูปาวจรจิตที่เป็นกุศล ๔

ด้วยเหตุนี้ พระอัฏฐกถาจารย์ท่านจึงกล่าวว่า ผู้ที่ปกคลุมด้วยอวิชชาย่อมพยายามสร้างสังขาร ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญ-ชาภิสังขาร อันเป็นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง เหมือนผู้ที่กระโดดลงเหวเพราะอาศัยความอยากได้นางเทพธิดา หรือเหมือนแมลงเหม่าบินเข้าสู่กองไฟเพราะมีความยินดีในแสงไฟนั้น หรือเหมือนผู้ที่เลียคมมีดที่เขาทาน้ำผึ้งไว้โดยอาศัยความยินดีในรส หรือเหมือนทารกผู้ไร้เดียงสาหาความเพลิดเพลินด้วยการเล่นอุจจาระของตนเอง หรือเหมือนผู้ที่คิดฆ่าตัวตายเพราะความเสียใจ หรือเหมือนผู้ที่หลงทางเข้าไปในนครปีศาจ

เพราะเหตุนี้ อวิชชาความไม่รู้ จึงเป็นปัจจัยอันทำให้สังขารเกิดขึ้น เมื่อสังขารอันเป็นตัวเจตนากรรมเกิดขึ้นแล้วภายในจิตเหล่านั้น วิญญาณอันเป็นผลก็ย่อมเกิดตามมา และวิญญาณที่เป็นผลของสังขารนี้แหละ ที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ คือเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ตามอำนาจของเจตนากรรมอันเป็นตัวสังขารนั้น วิญญาณที่เป็นผลของสังขารนั้น เรียกปฏิสนธิวิญญาณและปวัตติญญาณ ปฏิสนธิวิญญาณ คือวิญญาณที่ทำให้ชาติใหม่สืบต่อมีขึ้น (ปฏิสนฺธานํ ปฏิสนฺธิ) คำว่าปวัตติวิญญาณ คือวิญญาณที่เป็นวิบาก ที่เกิดขึ้นหลังจากปฏิวิญญาณอันไปแล้วในภพใหม่

สังขารที่เป็นเหตุให้ปฏิวิญญาณเกิด

เจตนาที่เกิดขึ้นภายในอกุศลจิต ๑๑ (เว้นอุทธัจจเจตนา) ที่เรียกว่า อปุญญาภิสังขารเป็นเหตุ อุเปกขาสันตีรณอกุศลวิบาก ๑ ดวงเป็นผล ให้ปฏิสนธิในอบายภูมิทั้ง ๔ คือเป็นเปรต อสุรกาย เดียรัจฉาน และนรก เป็นอบายสัตว์

เจตนาที่เกิดขึ้นในกุศลจิต ที่เป็นมหากุศลทวิเหตุกโอมกเจตนา ๓ ที่เรียกว่า ปุญญาภิสังขารเป็นเหตุ อุเปกขาสันตีรณกุศลวิบาก ๑ ดวงเป็นผล ให้ปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิ ๑ และจาตุมมหาราชิกาภูมิ ๑ เป็นพวกสุคติอเหตุกบุคคล คือเกิดเป็นมนุษย์และเทวดาชั้นต่ำมีร่างกายพิกลพิการ เป็นใบ้ เป็นบ้า ตาบอด หูหนวก เป็นต้น

เจตนาที่เกิดขึ้นในกุศลจิต ที่เป็นมหากุศลติเหตุกอุกกัฏฐเจตนา ๔ และเหตุกโอมกเจตนา ๔ ที่เรียกว่าปุญญาภิสังขารเป็นเหตุ มหาวิบากญาณสัมปยุตต์ ๔ เป็นผล ให้ปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ คือจาตุมมหาราชิกา ดาวดึงษ์ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตตี เป็นพวกทวิเหตุกบุคคล คือเป็นมนุษย์ และเทวดาชั้นกลาง

เจตนาที่เกิดขึ้นในกุศลจิต ที่เป็นมหากุศลติเหตุกอุกกัฏฐเจตนา ๔ ที่เรียกว่า ปุญญาภิสังขารเป็นเหตุ มหาวิบากญาณสมปยุตต์ ๔ เป็นผล ให้ปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ เป็นพวกติเหตุกบุคคล คือมนุษย์และเทวดาชั้นสูง

เจตนาที่เกิดในกุศลจิต ที่เป็นรูปาวจรกุศล ๕ ที่เรียกว่า ปุญญาภิสังขารเป็นเหตุ รูปาวจรวิบาก ๕ เป็นผล ให้ปฏิสนธิในรูปภูมิ ๑๕ เป็นรูป

พรหม (เว้นอสัญญสัตตาพรหมเพราะอสัญญสัตตาพรหมนี้ ปฏิสนธิด้วยรูป)

เจตนาที่เกิดในจิต ที่เป็นอรูปาวจรกุศล ที่เรียกว่าอเนญชาภิสังขาร เป็นเหตุ อรูปาวจรวิบาก ๔ เป็นผล ให้ปฏิสนธิในอรูปภูมิ ๔ เป็นอรูปพรหม

วิญญาณที่เป็นผลของสังขารจึงมีด้วยอาการอย่างนี้ จะเห็นได้แล้วว่า การที่สัตว์ได้ปฏิสนธิในภพภูมิต่าง ๆ ได้นั้นย่อมแล้วแต่กรรมอันเป็นเหตุที่สำคัญ เพราะภูมิอันเป็นที่เกิดมีทั้งหมด ๓๑ ภูมิ ใครจะไปเกิดที่ไหน ก็ต้องแลวแต่ กรรมของผู้นั้น ตราบใดอวิชชายังมีอยู่ สังขาร ๓ ก็ย่อมมี เมื่อสังขารมี วิญญาณที่ปฏิสนธิก็ย่อมมี เมื่อวิญญาณปฏิสนธิมีนามรูปก็มี เมื่อนามรูปมี สฬายตนะก็มี เมื่อสฬายตนะมีผัสสะก็มี เมื่อผัสสะมี เวทนาก็มี เมื่อเวทนามี ตัณหาก็มี เมื่อตัณหามี อุปาทานก็มี เมื่ออุปาทานมี ภพก็มี เมื่อภพมี ชาติก็มี เมื่อชาติมี ชราก็มี มรณะก็มี ความเศร้าโศกก็มี ความบ่นเพ้อ รำพันก็มี ความทุกข์กายก็ ความมีทุกข์ใจก็มี ความเหือดแห้งใจก็มี ความ เกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงก็ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ บัณฑิตทั้งหลายเห็นโทษ ของการเกิด จึงหยั่งลงสู่การปฏิบัติสมถะและวิปัสสนา ด้วยความเพียร ย่อม รู้ชัดซึ่งจิต เจตสิก รูป อันเป็นสังขตธรรมว่า มีสภาพไม่ยั่งยืนเป็นที่ตั้งแห่ง ทุกข์ เป็นสิ่งที่ไร้แก่นสาร ด้วยการพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ จึงได้บรรลุอมต- บท สามารถถอนซึ่งเครื่องผูกคือเสน่หา อันได้แก่ตัณหาด้วยอริยมรรคญาณ เสียได้ จึงถึงซึ่งทางที่ไม่ตาย ถึงพระนิพพาน และย่อมถึงซึ่งความสงบ ความ ขาดแห่งสังสารวัฏฏ์

ทรงชี้เหตุแห่งคติแก่ชาวเมืองเวรัญชา

ในสมัยพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ครั้งนั้น พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวเมืองเวรัญชา ได้เข้าเฝ้ากราบทูลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางจำพวกในโลกนี้ เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

พระพุทธองค์ตรัสว่า ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้ เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะเหตุคือความประพฤติไม่เรียบร้อย คือไม่ประพฤติธรรม

สัตว์บางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าถึงสุคติในโลกสวรรค์ เพราะเหตุประพฤติเรียบร้อย คือประพฤติธรรม

คำว่า "ประพฤติไม่เรียบร้อยไม่ประพฤติธรรม" นั้นหมายความถึงประพฤติทุจริตทั้งทางกายวาจาและใจ

ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าบุคคลผู้ประพฤติเรียบร้อยคือประพฤติธรรมแล้วพึงหวังได้ว่า เบื้องหน้า แต่ตายเพราะกายแตก ตั้งเจตนาว่า เราพึงเข้าถึงความเป็นกษัตริย์มหาศาล ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้....เข้าถึงความเป็นคฤหบดีมหาศาล เข้าถึงความเป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาชั้นดาวดึงษ์....ชั้นยามา.....ชั้นดุสิต....ชั้นนิมมารดี....ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี....เข้าถึงเทวดาผู้เข้าเนื่องในหมู่พรหม.....พรหมชั้นอาภา....ปริตตสุภา....อัปปมานสุภา....สุภะกิณหกะเวหับผลา....อวิหา....อตัปปา....สุทัสสา....สุทัสสี.....อกนิฏฐะ....อากา-

สานัญจายตนะ .. วิญญาณัญจายตนะ....อากิญจัญญายตนะ . เนวสัญญานาสัญญายตนะ

ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าบุคคลประพฤติเรียบร้อยคือประพฤติธรรมพึงหวังว่า เราพึงทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติและปัญญาวิมุติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะ เพราะรู้ยิ่งเอง ในชาตินี้เกิด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้

นี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ไม่พยากรณ์ลงไปโดยมิได้แสดงเหตุ ฉะนั้น ตายแล้วไปไหนก็จงพิจารณาพุทธภาษิตบทนี้

คพฺภเมเก อุปฺปชฺชนฺติ นิรยํ ปาปกมฺมิโน
สคฺคํ สุคติโน ยนฺติ ปรินิพฺพนฺติ อนาสวา

ชนทั้งหลายย่อมเกิดในครรภ์ ผู้มีกรรมอันลามกย่อมเข้าถึงนรก ผู้มีกรรมอันเป็นเหตุแห่งสุคติย่อมไปสวรรค์ ผู้ไม่มีอาสวะย่อมนิพพาน ฯ

ปัจฉิมนิเทศน์

ตายแล้วเกิด? ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด เป็นความประสงค์ของหนังสือเรื่องนี้ ท่านได้อ่านมาจนจบเล่มแล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ท่านคงจะรู้เรื่องและจับใจความได้ดี หรือพอเข้าใจบ้างไม่มากก็น้อย ขอเตือนทุกคนว่า ชีวิตความเป็นอยู่ของเราเวลานี้ อยู่ในภาวะเช่นไร คืออยู่ในจำพวกคนใจบุญหรือคนใจบาป ความจริงทุกวันนี้คนที่ทำบุญอย่างเดียวหาได้ยาก มีแต่ทำบุญบ้างทำบาปบ้าง หรือทำบาปมากกว่า มนุษยธรรมคือธรรมที่ทำคนให้เกิดมาเป็นมนุษย์ ได้แก่ศีล ๕ และกุศลกรรมบท ๑๐ ท่านควรตรวจดูตัวของท่านเอง

ว่ามีศีล ๕ และกุศลกรรมบท ๑๐ หรือไม่ คือ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ ของท่านเป็นสุจริตหรือทุจริต เมื่อท่านไม่มีศีล ๕ และกุศล-กรรมบท ๑๐ ประจำตัวแล้ว ท่านจะเกิดมาเป็นมนุษย์อีกไม่ได้ พูดให้ฟังง่าย ๆ คนที่เกิดมาทำบุญบ้างบาปบ้างหรือทำบาปล้วน ๆ ตายแล้วจะต้องเกิดแน่นอน เพราะบุญและบาปทั้งสองเป็นกรรมฝ่ายกุศลและอกุศล จะต้องนำท่านไปเกิดในที่ดีบ้างชั่วบ้าง เราเกิดมาทุกวันนี้เรียกว่า "มนุษย์" เป็นชาติที่หาได้อยาก จึงควรรู้สึกตัวและรักตัวประคองตัวให้อยู่ในสุจริตธรรม จะได้ชื่อว่าไม่เสียทีเกิด

น่าอนาถใจ ! บางคนมั่งมีทรัพย์สมบัติ ยังหาความสุขเพลิดเพลินในทางที่เป็นอกุศล เช่นเลี้ยงไก่ไว้ชนกัน เลี้ยงปลาไว้กัดกัน หรือบางคน หาความเพลิดเพลินในทางกักขังให้สัตว์เดือดร้อนเช่น เลี้ยงนกเขาไว้มากมายเพื่อให้ขันฟังเพลิน ๆ หรือเลี้ยงนกชนิดอื่นไว้เพื่อดูเล่นเพลิน ๆ ปฏิทาเหล่านี้เป็นทางแห่งบาปทั้งนั้น ฉะนั้น ควรมองดูสังขารและมีสติตั้งอยู่ในความไม่ประมาท จะได้ชื่อว่ายึดถือปัจฉิมโอวาทของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราขอเตือนท่านทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลาย จงถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด"

จงเตือนตนด้วยตนเอง

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงตรัสพุทธภาษิตแก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า "อตฺตนา โจทยตฺตานํ ปฏิมํ เสตมตฺตนา โส อตฺตคุตฺโต สติมา สุขํภิกฺขุ วิหาหิสิ" แปลความว่า ดูก่อนภิกษุ เธอจงตักเตือนตนด้วยตนเอง จงพิจารณาตนด้วยตน ผู้มีสติรักษาตนได้แล้ว ย่อมอยู่เป็นสุขดังนี้

ความจริงสมเด็จพระบรมศาสดาทรงประทานพุทธาสาสนีไว้เป็นอันมาก ก็ด้วยมีพุทธประสงค์จะให้พุทธบริษัทคัดเลือกนำเอามาเป็นข้อวัตรปฏิบัติอบรมฝึกฝนตนเอง เพราะบุคคลเราย่อมมีความรู้สึกนึกคิดแลความประพฤติแตกต่างกัน ตามจริตแลอัธยาศัยของตน เช่นบางคนมีจริตมากไปด้วยความโกรธ แลบางคนมากด้วยความโลภริษยาอาฆาต เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงจำต้องเลือกธรรมเครื่องอบรมให้เหมาะสมแก่จริตนิสัยของตน การปฏิบัติธรรมจึงจะได้รับผล ถ้าเลือกธรรมผิด ไม่ถูกกับจริตแลนิสัย การปฏิบัติธรรมก็ไร้ผล เปรียบเสมือนหมอรักษาไข้ผิด ตรวจอาการไข้ผิด การวางยาผิดไข้ก็ไม่หาย ฉะนั้น ในอุทเทศพุทธภาษิตข้างต้น พระองค์ตรัสสอนให้เตือนตนด้วยตน ให้พิจารณาตนด้วยตน แลทรงตรัสสรรเสริญว่า ผู้มีสติรักษาตนได้แล้วย่อมอยู่เป็นสุขดังนี้ ก็ธรรมเครื่องเตือนตน ฝึกฝนอบรมสอนตนนั้นมีมาก แต่ในที่นี้จะขอยกขึ้นมากล่าวเพียง ๒ ประการ คือ ธรรมเป็นเครื่องเตือนให้รู้สึกสำนึกตน เรียก

ว่า **พหุปการธรรม** ๑ ธรรมเครื่องคุ้มกันรักษา เรียกว่า โลกบาลธรรม๑ เพื่อเป็นเครื่องตักเตือน และคุ้มครองรักษาผู้ประพฤติปฏิบัติให้ดำเนินไปในแนวทางแห่งศีลธรรมคุณงามความดี เพื่อความเจริญและเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตน

อันบุคคลผู้จะตักเตือนตน สั่งสอนตนเองได้นั้น จำจะต้องพิจารณาดูตนของตนเองให้เข้าใจในสภาพของตนเองดีก่อน จึงจะเตือนจะสอนตนได้ ผู้ที่ไม่พิจารณาตนของตน แลไม่รู้ฐานะความประพฤติของตน และรวมตลอดทั้งความดีความชั่วของตัวว่าเป็นอย่างไรแล้ว จะตักเตือนสั่งสอนตนเองได้อย่างไร ฉะนั้น จึงมีความจำเป็นจะต้องพิจารณาดูให้รู้ตนของตนก่อนตนนั้นบางแห่งก็หมายเอาจิต เช่นในบาลีว่า "**อตฺตานามจิตฺตํ**" จิตชื่อว่าตน บางแห่งก็หมายเอาอัตตภาพ เช่น "**สกโลวาอตฺตภาโล**" อัตตภาพทั้งสิ้น ชื่อว่าตนเพื่อให้เข้าใจง่ายสรุปใจความได้ว่า ตัวของเรานี้เองชื่อว่าตน คนหนึ่ง ๆ ก็คือตนหนึ่ง ๆ ที่ทรงตรัสสอนให้เตือนตนด้วยตน ให้พิจารณากลั่นกรองตนด้วยตนก็คือให้พยายามพิจารณาตนด้วยตนเอง ในตัวของคนเรานี้แบ่งแยกออกได้เป็น ๒ คือ กาย กับ จิต หรือที่มีความเข้าใจกันทั่วไปว่า ใจ ตามลำพังกายถ้าไม่มีใจเป็นเจ้าของเข้าครอง ก็เคลื่อนไหว ทำอะไร พูดอะไรไม่ได้ เปรียบกายเหมือนรูปหุ่น ใจเหมือนคนชัก รูปหุ่นจะเต้นได้ดีหรือไม่ดี จะมีท่าทางเป็นอย่างไร ก็สุดแต่คนชักจะบังคับให้เป็นไป อีกอย่าง ใจเหมือนนาย กายเหมือนบ่าว อันธรรมดาคนผู้รับใช้ ถ้าผู้เป็นนายไม่สั่งงาน หรือไม่มอบหมายการงานให้ทำ ก็ทำอะไรไม่ได้ "กายกับใจ" ก็เหมือนกัน กายจะเคลื่อนไหวไปได้ แลทำอะไรได้ ก็เพราะได้รับคำสั่งจากใจ คือ เจตนาความตั้งใจ

จงใจใช้ให้ทำ ใจจึงจำต้องรับผลของกรรม ด้วยการกระทำทุกอย่างทั้งดีแล ชั่ว กรรมอันใดที่กระทำไปโดยไม่มีเจตนาความจงใจ เช่นทำในเวลาเผลอสติ การกระทำนั้น ๆ จัดว่าเป็นอโหสิกรรม คือ การกระทำที่พอให้อภัยกันได้ โดย ใจไม่ต้องรับผิดชอบ แม้ทางพระวินัยก็ยังยกโทษให้โดยไม่ปรับอาบัติแก่ภิกษุ ผู้ล่วงสิขาบทเพราะไม่มีเจตนา ถึงจะปรับอาบัติบ้างก็เป็นสถานเบา เพื่อเตือน สติให้พึงสังวรต่อไป

ทางกฎหมายบ้านเมืองก็ยังยกโทษให้ ถึงแม้จะลงโทษบ้างก็ไม่แรง เป็นเพียงฐานประมาทเท่านั้น ฉะนั้นทางโลกกับทางธรรมจึงถือความสำคัญอยู่ ที่ใจ คือเจตนา สมตามพุทธภาษิตที่ว่า **มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา** เป็นต้น แปลความว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจดังนี้ ถ้าบุคคลผู้มีใจชั่ว การทำ การพูดก็ชั่วไป ด้วย ถ้าผู้มีใจดี การทำ การพูด ก็ดีด้วย ผลแห่งการทำ การพูด ก็เป็น ไปตามการกระทำนั้น บุคคลจะดี จะชั่ว จะมีจน สุขทุกข์อย่างไร ก็เพราะ ตนเป็นสำคัญ ถ้าตนไม่ทำให้แก่ตนไม่ช่วยตัวเองแล้ว คนอื่น ๆ แม้จะรักใคร่ หวังดีสักปานใดก็ช่วยอะไรไม่ได้ บิดามารดาครูบาอาจารย์ จะตั้งใจพร่ำสอน สักเท่าไร ถ้าบุตรธิดาและศิษย์ไม่เชื่อฟังกระทำตาม ก็ช่วยอะไรไม่ได้สมเด็จ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นศาสดาเอกในโลก เป็นบรมครูของเทวดาและ มนุษย์ทั้งหลายก็ทรงแนะนำสั่งสอนช่วยเหลือผู้ไม่ช่วยตัวเองไม่ได้ พระองค์จึง ทรงประกาศว่า 'อกฺขาตาโร'' คือเป็นเพียงผู้บอก ผู้ชี้ทางให้เท่านั้น การ ช่วยตัวเองจึงเป็นมูลเหตุอันสำคัญแห่งความเสื่อมความเจริญ ความดี ความชั่ว ของตัวเอง และในตัวตนนี้ ก็มีใจเป็นสำคัญ ที่ทรงสอนให้เตือนตนพิจารณา

ตนนั้น ตนก็คือจิตหรือใจนี่แหละรับหน้าที่ผิดชอบเป็นผู้เตือน ผู้พิจารณาตนเองคนที่จะเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ อันมีบิดามารดาเป็นต้น ก็ต้องเป็นคนดีมีหลักฐาน เป็นผู้ที่พึ่งตนเองได้ก่อน ถ้าตัวก็ยังไม่อาจจะพึ่งตัวเองได้ จะเอาอะไรมาให้เขาพึ่ง หรือครูบาอาจารย์ผู้ที่จะตักเตือนว่ากล่าวสั่งสอนคนอื่น ๆ ได้ ก็จำต้องเป็นผู้มีความรู้ดี มีความประพฤติดี มีคุณธรรมเป็นที่เคารพนับถือของผู้อื่น ถ้าเป็นคนเหลวไหลไร้คุณธรรม ไม่มีคุณธรรมอะไรติดตัวเลย มีแต่ความอคติเป็นเจ้าเรือน จะสั่งสอนผู้อื่นได้อย่างไร จะเอาคุณธรรมอะไรไปสอน ไปแนะนำให้เขาเชื่อได้เพราะมีช่องทางให้เขาคิดได้ว่า ถ้าดีจริงแล้วไซร้ไฉนตัวเองจึงไม่ทำเล่า ถ้าทำไปสอนไปก็มีลักษณะเท่ากับผู้ขายวิชา ผู้ค้าคุณธรรมเท่านั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงตรัสเตือนไว้ว่า "อตฺตา นญฺเจ ตถา กยิรา ยถญฺญมนุสาสติ" ความว่า ถึงทำตนเหมือนอย่างที่สอนผู้อื่น หมายความว่า ถ้าจะพร่ำสอนผู้อื่นฉันใด ก็ควรจะทำตนให้เหมือนอย่างสอนผู้อื่นฉันนั้น ตนคือจิตใจนี้ก็มีลักษณะเช่นเดียวกันที่จะสอนจะเตือนตนเองได้ จำจะต้องมีน้ำใจดี ใจมีธรรม ถ้าเป็นใจชั่ว ใจพาล ปราศจากคุณธรรมอันดีแล้วจะเตือนตนสอนตนให้ดีไม่ได้ จะเอาคุณธรรมอันดีที่ไหนมาตักเตือนมาสอน เสมือนคนตาบอดส่องกระจกไม่เห็นความสกปรกที่หน้าของตนเองได้ฉันใดแม้ใจที่ไม่มีคุณธรรมก็จะไม่เห็นความดีความชั่วของตัวเองได้ฉันนั้น ก็คุณธรรมที่จัดว่าสำคัญจะเป็นเครื่องตักเตือนอบรมใจได้นั้น เรียกว่าธรรมมีอุปการะมากมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ๑ สติ ความระลึกได้ ๒ สัมปชัญญะ ความรู้สึกตัว เมื่อมีธรรม ๒ ประการนี้มีอยู่ประจำใจก็จะคอยปลุกคอยเตือนตนให้ตื่นรู้สึกสำนึกถึงตนได้เสมอ ดังมีพระบาลีรับรองว่า สติ โลกสฺมิ ชาคโร สติเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ในโลกดังนี้ บุคคลผู้มีสติสัมปชัญญะ จะเป็นผู้ไม่ลืมตัว ไม่ว่าจะ

ทำ จะพูด จะคิดสิ่งใด ๆ ย่อมรู้สึกสำนึกตัวเองได้อยู่เสมอ จะทำอะไรก็ยับยั้งชั่งใจคิดทบทวนกลั่นกลองให้รอบคอบก่อน เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าดีมีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเสื่อมเสียเกียรติยศชื่อเสียงของตนเองและวงศ์ตระกูลพวกพ้องตลอดถึงประเทศชาติของตน จึงทำลงไป เมื่อเห็นว่าเป็นที่เสื่อมเสียผิดศีลธรรมก็ควรงดเว้นเสีย

ธรรมดาบุคคลเราที่เกิดมาจะอยู่คนเดียว จะไม่เกี่ยวข้องกับใคร ๆ เลยนั้นไม่ได้เพราะหน้าที่การงานย่อมบังคับให้เป็นไป เช่นเป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ เป็นครูบาอาจารย์ มารดาบิดาเป็นพ่อค้า ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ ข้าราชการเป็นต้น ต่างก็มีหลักธรรมและระเบียบวินัยกฎหมายเป็นเครื่องปฏิบัติในหน้าที่ของตน ๆ ทุกคน ผู้ที่จะปฏิบัติตามหน้าที่ของตนได้โดยสมบูรณ์ไม่มีบกพร่องก็จำเป็นต้องอาศัยหลักธรรม คือ สติ ความระลึกได้ในหน้าที่การงาน สัมป-ชัญญะความรู้สึกตัวคอยตักเตือนตนเองอยู่เสมอ ส่วนบุคคลผู้ที่ประมาทขาดสติสัมปชัญญะมักจะละเลยต่อหน้าที่ ทอดทิ้งคุณธรรมอันดี และระเบียบวินัยของตน โดยจะคิดทำอะไรก็ย่อมจะไม่นึกคำนึงถึงเกียรติยศชื่อเสียง วงศ์ตระกูล ประเทศชาติอันเป็นที่รักของตน บุคคลเช่นนี้ย่อมตกอยู่ในฐานะประมาท คนประมาทย่อมขาดสติสัมปชัญญะ ท่านเปรียบเสมือนคนตายแล้ว ดังบาลีว่า "เยปมตฺตายถามตา" คนประมาทเหมือนคนตายแล้ว ตามธรรมดาคนตาย ตามธรรมดาคนตายแล้วจำแลทำอะไรไม่ได้นึกคิดอะไรไม่ได้ฉันใด แม้คนผู้ที่ตกอยู่ในฐานะเป็นผู้ประมาทแล้ว ย่อมลืมหน้าที่และเกียรติยศชื่อเสียงหมด จนในที่สุดแม้แต่ตัวของตัวเองก็ลืมได้ เมื่อลืมสิ่งไรสิ่งนั้นก็สูญเสียไป ถ้าลืมตัว ๆ ก็เสีย เมื่อตัวเสียแล้ว เกียรติยศชื่อเสียง ตลอดจนหน้าที่การงานของตนก็

พลอยสูญเสียไปด้วยการลืมตัวเป็นความเสื่อมเสียหาย สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสเตือนไว้ว่า "อตฺตานํ นาติวตฺเตยฺย" บุคคลไม่ควรลืมตนดังนี้ ผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ประจำใจ เวลาจะทำ จะพูด จะคิดสิ่งใดก็ยับยั้งชั่งใจคิดใคร่ครวญโดยรอบคอบก่อนจึงทำลงไป ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท ความไม่ประมาทย่อมเป็นอมตบททางไม่ตาย ผู้มีอมตธรรมประจำใจ จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ตาย ตัวก็ไม่ตายเกียรติยศชื่อเสียงก็ไม่ตาย ถึงแม้สังขารจะแตกดับไปโดยธรรมดา แต่ว่าเกียรติยศชื่อเสียงหาตายไปด้วยไม่ ยังคงติดโลกฝังใจของคนทั่วไปอยู่ ย่อมจะเป็นเครื่องหมายเชิดชูสกุลวงศ์ของตนอยู่ตลอดไปคู่กับโลก สติสัมปชัญญะเป็นคุณธรรมอันสำคัญทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม แลยังจำต้องอาศัยความไม่ประมาทเป็นกำลังสำคัญคอยช่วยสนับสนุนเกื้อกูล การงานจึงจะสำเร็จลงได้โดยไม่ผิดพลาด ความไม่ประมาทนี้ สมเด็จพระบรมโลกนาถทรงยกย่องว่าเป็นธรรมอันเลิศ ถือเป็นมฤดกชิ้นสุดท้าย ประทานแก่พุทธสาวกทั้งหลายในวันเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า "**อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ**" ท่านทั้งหลายจงยังตนให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิดดังนี้

ความจริงตามลำพังเพียงความระลึกรู้สึกตัวเท่านั้น ยังไม่เป็นการเพียงพอที่จะห้ามกันเว้นการชั่วได้เด็ดขาด จำจะต้องอาศัยธรรมอื่นมาช่วยค้ำช่วยคุ้มครองรักษาใจอีก เพื่อช่วยเกียจกันไม่ให้ใจแส่ไปในทางชั่ว ธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองรักษานี้ เรียกว่า โลกปาลธรรม อันเป็นธรรมที่คุ้มครองโลก คือ หมู่สัตว์ ไม่ให้ตกไปทางชั่ว มี ๒ อย่าง คือ ๑. **หิริ** ความละอายแก่ใจ ๒ **โอตตัปปะ** ความสะดุ้งกลัวต่อบาปทุจริต อันความชอบใจ พอใจที่จะทำความดี ประพฤติชอบประพฤติถูก รู้จักขวยเขินใจละอายตนเอง ชื่อ

หิริ ความสะดุ้งหวาดกลัวต่อความชั่วทุจริต แลหวาดต่อโทษความผิดอันจะเกิดมีขึ้นแต่ตน ไม่กล้าทำบาปทุจริตลงไปได้ ชื่อว่า โอตตัปปะ คนผู้ไม่ทำความผิดเพราะกระดากอายคนอื่น ย่อมไม่เรียกว่าผู้มีหิริ เพราะการกะดากอายคนอื่นจึงไม่กล้าทำผิดนั้น ถือว่าไม่เป็นการเว้นชั่วทางใจ เมื่อไม่มีคนเห็นหรือแต่เพียงคิดว่าไม่มีใครเห็นก็อาจจะกระทำความผิดได้ ย่อมจะคอยแสวงหาโอกาสที่จะกระทำผิดอยู่เสมอ ส่วนผู้มานึกถึงการทำชั่วทุจริตแล้ว เกิดความอดสูขึ้นในใจ กะดากอายใจตนเอง ถึงแม้จะมีช่องมีโอกาสอำนวยอาจจะทำความชั่วได้ โดยไม่มีใครรู้ใครเห็น ก็ละอายใจไม่อาจกระทำลงไปได้ จึงชื่อว่าผู้มีหิริ การคำนึงถึงตนโดยชาติตระกูล ชื่อเสียงเป็นต้น และนึกถึงศีลธรรมยุติธรรม ความผิดความถูกของตนเป็นมูลฐานให้เกิดหิริ ความละอายแก่ตนเอง แต่ถ้าบุคคลผู้ไม่กล้าทำความผิดเพราะเกรงมารดาบิดา เกรงครูบาอาจารย์จะลงโทษ หรือเกรงกฎหมายบ้านเมืองจะจับกุมคุมขังลงโทษ ยังไม่ชื่อว่าผู้มีโอตตัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป เพราะมาปรารภคนอื่นเป็นสำคัญอันเป็นส่วนภายนอก บุคคลเช่นนี้ ถ้าได้ช่องโอกาสเปิดลับตา หรือคิดว่าจะไม่มีใครเห็นแล้วก็อาจจะทำความชั่วความผิดได้ โอตตัปปะ หมายถึงการเว้นจากทุจริตไม่ทำชั่วเพราะสะดุ้งหวาดกลัวต่อบาปทุจริตอันเกิดขึ้นในใจของตน ไม่ปรารภสิ่งอื่นบุคคลอื่นเป็นภายนอก เป็นสำคัญ ผู้ไม่กล้าทำความผิด เพราะกลัวผลความชั่วจะตกถึงตน และผู้เกรงต่อการผิดระเบียบวินัย จารีตประเพณี ศีลธรรมอันดีงาม และผู้เกรงต่อการเสื่อมเสียเกียรติยศชื่อเสียงสกุลวงศ์ของตน จึงสะดุ้งใจไม่กล้าทำความผิดลงไปได้ ชื่อว่าผู้มี โอตตัปปะ อย่างแท้จริง เพราะเกิดความสะดุ้งกลัวขึ้นในใจ คิดเห็นว่าการทำความชั่วทุจริตนั้น ผลคือความเดือด

ร้อนเสียหายจะเป็นผลร้ายแก่ตน ผู้มีความละอายแก่ใจตัว ผู้เกรงกลัวต่อบาปทุจริตดังกล่าวมา ชื่อว่าผู้มี หิริโอตตัปปะ เป็นธรรมคุ้มครองรักษาเกียจกันไม่ให้ทำความชั่วได้ ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง เป็นคุณธรรมอันสำคัญที่ควรฝึกฝนอบรมให้มีขึ้นในใจ เมื่อใจมีหิริโอตตัปปะ ก็จะไม่มีความนึกคิดแส่ไปในทางชั่วอันเป็นบาปทุจริต เมื่อใจไม่นึกคิด เจตนาความจงใจทำผิดก็ไม่มีขึ้นได้ การทำชั่วทำผิดทางกายวาจาก็จะมีขึ้นไม่ได้ เพราะใจเป็นจุดรวมอันสำคัญดังกล่าวมาแล้ว

อนึ่ง โลก คือชุมนุมของหมู่มนุษย์ นับตั้งแต่ครอบครัวหนึ่ง บ้านหนึ่ง ตำบลหนึ่งตลอดถึงประเทศชาติ ย่อมมีมารยาท อัธยาศัย กำลังกาย กำลังทรัพย์ แลกำลังความคิด กำลังปัญญามากน้อยต่างกัน ถ้าต่างคนไม่มีความละอายใจ และความกลัวต่อความชั่วทุจริตแล้ว ต่างก็จะมุ่งทำลายกัน เบียดเบียนกัน ลำพังแต่เฉพาะกฎหมายเท่านั้นปราบปรามห้ามกันอาจไม่สำเร็จได้ทั้งหมด เพราะสมุฏฐานอันแท้จริงของความชั่วเกิดขึ้นที่ใจ จำต้องอาศัยธรรม คือ หิริโอตตัปปะเข้าปรับปรุงทางจิตใจให้รู้จักอาย รู้จักกลัวแล้วก็ไม่อาจกระทำความผิดลงไปได้ ด้วยความดีในใจของตนเองอีกทางหนึ่ง จึงจะสามารถปราบปรามห้ามการกระทำชั่วทุจริตสำเร็จได้ อาศัยเหตุดังกล่าวมานี้ หิริโอตตัปปะ จึงได้ชื่อว่า ธรรมเป็นโลกบาล คือ สามารถคุ้มครองรักษาสัตว์โลกไว้ได้แลท่านผู้รู้ยังได้สรรเสริญและยกย่องว่าเป็นธรรมของผู้ดี ซึ่งเรียกว่า สัปปุริสธรรม คือ ผู้ดีจำต้องมีหิริโอตตัปปะ ตามนามนิยมบัญญัติว่า “**เทวธรรม**” คือ ธรรมของเทวดา หรือผู้ที่จะได้ไปบังเกิดเป็นเทวดาจะต้องปฏิบัติตามธรรมนี้เป็นสำคัญ แลชื่อว่าเป็นสุกกธรรม คือ ธรรมที่สะอาดเป็นเครื่องฟอกผู้ประพฤติ

ปฏิบัติให้เป็นผู้มีใจบริสุทธิ์สะอาด ผู้มีใจสะอาดแล้วย่อมเห็นความชั่วความดีในตัวเองว่า สิ่งไรควรละหรือควรบำเพ็ญให้เกิด ให้มี ให้มากยิ่งขึ้นไปอีก จะไม่มองความชั่วความดีของผู้อื่นด้วยมุ่งร้าย ด้วยความริษยาอาฆาต พยาบาทจองเวรอีกต่อไป ย่อมมองการกระทำของผู้อื่นด้วยความเป็นธรรม แล้วน้อมนำเข้ามาเพื่อเตือนตนสอนตนของตน เห็นคนผู้ทำชั่วเท่ากับหลักปั่นเขตต์บอกอันตราย ว่าไม่ควรดำเนินเข้าไปใกล้ แลเห็นท่านผู้ทำดีทั้งหลายเท่ากับว่าเป็นเครื่องหมายบอกทางปลอดภัยให้ดำเนินตามเข้าไป ใจไม่นึกคิดเจตนาความจงใจทำผิดก็จะเกิดมีขึ้นไม่ได้ การทำชั่วทำผิดทางกายวาจาก็จะเกิดไม่ได้ เพราะใจเป็นมูลฐานอันสำคัญดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

เมื่อสาธุชนทั้งหลายได้พิจารณาทราบชัดแล้วว่า ทุกคนล้วนมีตนของตนเป็นสำคัญและในตนนั้นมีใจเป็นใหญ่เป็นประธาน การทำ การพูด การคิด จะถูกผิดดีชั่วอย่างไรนั้น ก็สำคัญอยู่ที่จิตใจของตนเอง ฉะนั้นพึงตักเตือนตนฝึกสอนตนของตน เริ่มต้นแต่การเตือนตนให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ไม่ให้ขาดสติสัมปชัญญะ อันเป็นธรรมมีอุปการะมาก คอยเตือนให้มีความระลึกรู้สึกตัว ทั้งเวลาก่อนจะทำ จะพูด จะคิด หรือในเวลาทำ เวลาพูด เวลาคิด อบรมจิตให้มีหิริโอตตัปปะ เพื่อจะได้ยึดเป็นธรรมเครื่องคุ้มครองรักษาใจให้เกิดมีความละอายแก่ใจตนเอง และสะดุ้งหวาดกลัวเกรงต่อบาปทุจริต ไม่กล้าที่จะคิดจะทำผิดได้แม้ในที่ลับแลที่แจ้ง เมื่อมาปฏิบัติฝึกตนไว้โดยนัยดังนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสติคุ้มครองรักษาตน เพราะผลแห่งการไม่ทำความชั่วทุจริตก็จะมีชีวิตเป็นอยู่โดยผาสุขไม่เดือดร้อน ผู้มีสติคุ้มครองรักษาตนได้ รู้จักตักเตือนฝึกสอนตนเองได้อย่างนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญว่าเป็น

บุคคลสำคัญ ดังคาถาประพันธ์พุทธภาษิตว่า "ทนฺโต เสฏโฐ มนุสฺเสสุ" ในบรรดามนุษย์ทั้งหลาย ผู้ฝึกตนได้เป็นผู้ประเสริฐสุดดังนี้ เพราะการฝึกตนเองนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ผู้ฝึกตนได้จึงเป็นบุคคลที่ควรสรรเสริญ ตนที่ฝึกดีแล้วนั้นจะเป็นที่พึ่งของตน เป็นคติของตนได้.

ความปรารถนาต้องการอะไร ซึ่งคนอื่นมีมารดาบิดาเป็นต้นก็ไม่สามารถจะยกให้ได้ หรือประเทศถิ่นฐานในทิศใดซึ่งไม่ยวดยานใด ๆ สามารถนำไปถึง ผู้มีตน คือจิตใจได้รับการตักเตือนฝึกฝนอบรมดีแล้ว ย่อมให้ได้สมประสงค์ในสิ่งนั้น ๆ ให้ไปถึงถิ่นประเทศเช่นว่านั้นได้ เพราะตนเป็นสำคัญ แลเพื่อให้ผู้เห็นความสำคัญในตน พึงเลือกถือเอาเป็นธรรมเครื่องประพฤติปฏิบัติฝึกหัดตนด้วยตนเอง เพื่อเป็นที่พึ่งของตนได้ดังนี้.

ครูดีตามหลักพระพุทธศาสนา

ครูกับโรงเรียนเป็นสิ่งที่ต้องมีอยู่คู่กัน ครูมีความสำคัญมากสำหรับโรงเรียน ครูเป็นแบบฉบับที่นักเรียนคอยดูแล้วมักจะถือเป็นวีรบุรุษที่ตนควรทำตามไปเสียทุกอย่าง ทุกโรงเรียนต้องการครูดี เพราะครูดีทำให้กิจการของโรงเรียนก้าวหน้าไปด้วยดี มีเกียรติมีชื่อเสียง ถ้าประเทศชาติมีแต่ครูดี การแก้ไขปัญหาเยาวชนก็ง่ายเข้า ปัญหาเยาวชนประพฤติตนไปในทางเสื่อมโทรมจากศีลธรรมอันดีงาม เป็นปัญหาใหญ่อยู่ปัญหาหนึ่งในยุคปัจจุบันนี้ ถ้าครูทุกคนช่วยร่วมมือกันแก้ไขด้วยความเข้มแข็ง–เสียสละอย่างจริงจังแล้ว ก็จะทำให้ปัญหานี้คลี่คลายลงไปได้มากทีเดียว ครูดีตามหลักวิชาครูก็คงจะได้มีทฤษฎีไว้ และครูก็คงจะได้ศึกษากันอยู่แล้ว แต่ในฐานะที่ครูไทยส่วนมากนับถือพระพุทธศาสนา ก็ควรจะได้ทราบทัศนะของพระพุทธศาสนาดูบ้างว่า ครูดีตามหลักพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงวางหลักการไว้อย่างไร ? ครูที่เป็นชาวพระพุทธควรจะทราบไว้ เพื่อเป็นแนวทางประพฤติสำหรับตนบ้างตามสมควร ก็จะดีมิใช่น้อย

ก่อนที่จะเสนอแนวปฏิบัติตนสำหรับครู ก็อยากจะพูดถึงความสำคัญของภาวะความเป็นครูไว้บ้าง บุคคลที่ได้มีโอกาสมีอาชีพเป็นครู ควรจะพึงพอใจและมีความภาคภูมิใจในอาชีพของตน เพราะว่าถ้าโลกขาดครู โลกจะ

ต้องปั้นป่วนขนาดใด ? ครูเป็นบุคคลที่โลกเป็นหนี้บุญคุณอย่างมากทีเดียว ภาวะแห่งความเป็นครูเป็นภาวะที่น่ายกย่องบูชา พระพุทธเจ้าของเรานั้น แม้พระองค์มีหวังจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ตาม แต่พระองค์กลับทรงเสียสละความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ออกไปเป็นครู ซึ่งได้นามว่า สัตถา เทวมนุสสานํ แปลว่าเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์ได้ชื่อว่า เป็นบรมครูหรือครูเอกของโลก ด้วยความเสียสละอันยิ่งใหญ่นี้ ชาวพุทธจึงบูชาพระคุณของพระองค์อยู่มิรู้ลืมเลือน บรรดาคุณครูทั้งหลายจึงควรพึงพอใจในความเป็นครูของตนให้ม.ก ๆ และประพฤติปฏิบัติตนให้ดีสมกับเป็นครูเถิด ตนเองก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ตายไปจากความทรงจำของศิษย์และบุคคลอื่น ผู้ทราบถึงคุณงามคามดีของครูในภายหลัง

ครูควรจะมีคุณธรรมอย่างน้อยที่สุดให้ได้ครึ่งหนึ่งของพระก็ยังดี ครูที่ดีจะต้องสอนตนเองให้ดีก่อน แล้วจึงสอนผู้อื่น เท่าที่โลกยุ่งเหยิงอยู่ประการหนึ่งก็คือมีแต่ผู้สอนคนอื่นอย่างเดียว ไม่ได้สอนตัวเองให้ดีเสียก่อน สอนผู้อื่นอย่างไร ตนเองก็ต้องทำอย่างนั้นให้ได้ สอนผู้อื่นให้ทำดี ตนเองก็ต้องทำดีเสียก่อน สอนผู้อื่นให้ละเว้นสิ่งเสพติดมีโทษ ตนเองก็ต้องละเว้นให้ได้ด้วย ถ้าครูทำได้ดังนี้ ความสุขสงบก็จะบังเกิดมีอย่างแน่นอน

คุณสมบัติหรือคุณลักษณะของครู ตามหลักพระพุทธศาสนาจากอังคุตตรนิกาย สุตตันติปิฎก ในพระไตรปิฎก เป็นคำโคลงภาษาบาลี ดังนี้:—

๑ ปิโย ครุ จ ภาวนีโย วตฺตา จ วจนกฺขโม
คมฺภีรํ กถํ กตฺตา โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ฯ

แยกออกเป็นข้อ ๆ ได้ ๗ หัวข้อ คือ....

๑. ปิโย ทำตนให้เป็นที่รัก

ครูจะต้องทำตัวเองให้เป็นที่รักใคร่พอใจของศิษย์ ตลอดไปจนถึงผู้ปกครองของศิษย์ด้วย ครูคนใดถ้าไม่เป็นที่รักที่พอใจของศิษย์แล้วก็จะทำให้การสอนเสียผล ยิ่งไปกว่านั้นการปกครองในโรงเรียนก็อาจจะพลอยเสียหายไปด้วย สิ่งสำคัญประการแรกที่ครูควรทำได้ก็คือทำตนให้เป็นคนมีศีลธรรมอันดีงาม เป็นต้นว่า มีความเห็นอกเห็นใจศิษย์ มีความเมตตากรุณาต่อศิษย์ พูดจาไพเราะอ่อนหวานอย่างจริงใจ ประการสำคัญที่สุดก็คือต้องมีความรักเด็กเป็นทุน สื่อสัมพันธ์ทางด้านจิตใจเป็นสิ่งสำคัญมาก ถ้าเคยสังเกตดูก็พอจะรู้ได้ เช่น ใครคนหนึ่งคนใดที่เคยได้พบกับเราครั้งแรก ตัวเราเองรู้สึกรักพอใจเขา ตรงกันข้าม เขาผู้นั้นก็มีจิตใจรักพอใจเราเช่นเดียวกัน ในขณะที่สายตาสบกัน ถ้าเราเกลียดเขา เขาก็จะรู้สึกเกลียดเราเช่นกัน นี่เป็นเรื่องของอำนาจจิต ครูจึงต้องพยายามฝึกฝนจิต ให้เป็นผู้มีเมตตาอย่างกว้างขวางโดยทั่วไป

๒. ครุ หนักแน่น เป็นที่เคารพยำเกรง

คำว่า ครู มาจากคำภาษาบาลีว่า "ครุ" แปลก้นวา "หนัก" ในที่นี้อยากให้ความหมายว่า "หนักแน่น" ไม่ใช่เป็นความหนักที่เกี่ยวกับความเหน็ดเหนื่อยทางกาย เป็นความรู้สึกทางด้านจิตใจ คือใจหนัก แต่ไม่ใช่หนักด้วยความลำบาก เป็นความหนักอย่างแน่นหนาของใจด้วยคุณธรรมความดี จิตใจที่หนักแน่นด้วยคุณงามความดี เปรียบเสมือนก้อนหินแม้จะถูกลมพัด ก็ไม่เขยื้อนเคลื่อนไป จิตใจของครูจะต้องหนักแน่นเหมือนหินแท่งทึบ เมื่อได้ถูกลมปากเป่าในทางไม่ค่อยถูกอกถูกใจบ้างบางครั้ง ครูจะต้องหนักแน่น ไม่

หวั่นไหวไปตามลมปากง่าย ๆ นัก อย่าทำตนให้เบาเหมือนกับสำลี คนทำตนให้หนักแน่น ย่อมเป็นที่เคารพยำเกรง

๓. ภาวนีโย อบรมตนให้เจริญก้าวหน้า

สมัยปัจจุบันนี้ ครูมีโอกาสฝึกฝนอบรมตนเองให้เจริญก้าวหน้าได้มากกว่าสมัยก่อน วิชาความรู้ทางโลกกำลังก้าวหน้าอย่างกว้างขวางไม่มีขอบเขต.... เพราะโลกมีความเจริญทางด้านวัตถุมากนั่นเอง จึงทำให้วิชาการความรู้ทางด้านทฤษฎีมีมากขึ้น ครูจะต้องก้าวเดินตามทันโลกในด้านวิชาความรู้ ไม่หยุดยั้ง ครูผู้ใดไม่ปรับปรุงตัวอยู่เสมอ ก็จะกลายเป็นคนล้าสมัย โอกาสที่จะปรับปรุงอบรมตนให้เจริญก้าวหน้ามีได้ง่ายมาก เพราะหนังสือตำรับตำรามีมากหลาย ครูพอจะแสวงหาศึกษาได้อย่างเต็มที่

พลโลกกำลังเพิ่มพูนทวีจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว การดิ้นรนต่อสู้เพื่อการครองชีพที่สมบูรณ์พูนสุข จึงต้องให้เป็นไปอย่างดี เพราะความต้องการของคนสมัยนี้มีมากกว่าความต้องการของคนในสมัยก่อน คนในสมัยนี้จึงต้องหารายได้ให้มากขึ้น เพราะรายจ่ายมีมากตามความต้องการ ภายในครอบครัวจึงต้องแสวงหารายได้ทั้งพ่อบ้านและแม่บ้าน ลำพังรายได้ของพ่อบ้านทางเดียว ไม่ค่อยพอใช้จ่ายในความเป็นอยู่ ครูมีรายได้น้อย แต่ถ้าครูอบรมตนเองด้วยการศึกษาให้ทันเหตุการณ์ของโลก ก็จะมีทางก้าวหน้าได้มาก คนใดหยุดยั้งการศึกษา ก็เปรียบเหมือนคนถอยหลัง ครูต้องวิ่งตามทันโลก ด้วยเหตุนี้ ครูจึงต้องพยายามอบรมตนให้เจริญก้าวหน้าอยู่เสมอ ไม่ทำตนให้เป็นคนไม่ทันต่อเหตุการณ์ปัจจุบันของโลก

ความเจริญของชีวิตนั้นมี ๒ ทาง คือ

(๑) ความเจริญทางกาย

(๒) ความเจริญทางจิตใจ

ประการแรก–ความเจริญทางกายนั้น ก็คือ มีที่อยู่อาศัยของตนเอง มีอาหารดี ๆ กิน มีทรัพย์สินเงินทองใช้จ่ายไม่ฝืดเคือง และมีอะไรต่ออะไรอีกตามความจำเป็นต่อการครองชีพ ถ้าใครมีฟุ่มเฟือย เราก็ว่าเขามีความเจริญก้าวหน้า ไม่เดือดร้อนในการดำรงชีวิต ความมีวัตถุมากก็เป็นเพียงให้ความเจริญแก่กายเพียงส่วนเดียว

ประการที่สอง–ความเจริญทางจิตใจ ความเจริญทางนี้เป็นความเจริญที่สำคัญมากเสียงที่พูดกันทั่ว ๆ ไป ก็คือว่า คนในสมัยนี้มีศีลธรรมไม่ค่อยดี ก็เนื่องมาจากคนเราไม่ค่อยแสวงหาความเจริญทางด้านจิตใจกันนั่นเอง ในฐานะที่ครูส่วนมากนับถือพระพุทธศาสนา จึงอยากจะแนะนำว่า ครูควรจะได้หาเวลาว่างศึกษาธรรมะในศาสนาที่คนนับถือให้รู้ดียิ่งขึ้น จะเป็นการช่วยให้ครูมีความเจริญทางจิตใจขึ้น หนังสือธรรมะดี ๆ ขณะนี้ ก็พอจะหาอ่านศึกษาได้ง่าย พุทธศาสนาช่วยสร้างความเจริญทางจิตใจ ครูจึงควรศึกษาพุทธศาสนาหาความเจริญให้แก่จิตใจอีกส่วนหนึ่งด้วย

๔. วตฺตา อุตสาหพร่ำสอน

ครูจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีคุณธรรมข้อนี้ ครูจะต้องเป็นครูอยู่ตลอดเวลา ทั้งในและนอกโรงเรียน มิใช่ว่าเป็นครูแต่ภายในโรงเรียนเท่านั้น

ศิษย์จะคอยดูครูเป็นแบบฉบับอยู่ตลอดเวลา ครูที่ดี เมื่อเห็นศิษย์ทำสิ่งไม่ดีแม้นอกโรงเรียน ก็ควรจะได้ตักเตือนว่ากล่าวสั่งสอน ด้วยความมีเมตตาเป็นที่ตั้ง ถ้าครูคนใดไม่มีคุณธรรมข้อนี้แล้ว ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในหน้าที่ของตน หน้าที่ของครูต้องทำจำเจซ้ำซาก เป็นที่น่าเบื่อหน่ายอยู่แล้วด้วย ยิ่งถ้าครูไม่มีความอุตสาหะในการพร่ำสอนด้วยแล้ว ครูก็ย่อมจะเป็นครูดีมิได้ จะกลายเป็นครูชนิดสักแต่ว่าเป็นเท่านั้นเอง

๕. วจนกฺขโม อดทนต่อถ้อยคำ

ถ้อยคำที่มนุษย์ใช้พูดกันในโลกนี้ มีทั้งถ้อยคำที่ไพเราะและหยาบคาย คนที่รักชอบก็พูดสรรเสริญ คนที่เกลียดชังก็พูดนินทา บางคนพอได้ยินคำสรรเสริญเยินยอ ก็ดีอกดีใจจนเกินไป ครั้นได้ยินคำนินทาว่าร้าย ก็เสียอกเสียใจจนเกินควร เมื่อได้ยินคำว่ากล่าวร้ายก็ต้องฝึกตนให้เป็นผู้ที่อดทนต่อถ้อยคำที่เขากล่าวร้ายได้ เมื่อได้ยินแล้ว ก็นำเอาไปนึกคิดพิจารณาว่า ถ้อยคำที่เขาว่าเรานั้น เป็นจริงดังคำที่เขาว่าเราหรือเปล่า ถ้าเป็นจริง เราพอแก้ไขได้ก็ควรจะแก้ไขให้ดีขึ้น....ถูกต้องขึ้น ไม่เป็นคนหัวดื้อถือรั้น มีทิฏฐิมานะในทางผิด ถ้าไม่จริงก็แล้วไป เป็นธรรมดา เมื่อเขาไม่พอใจ เขาก็ย่อมจะพูดในทางที่ไม่ดีได้....ตามความพอใจของเขา ถ้าเราทำดีแล้ว ก็ต้องหัดเป็นคนไม่กลัวหรือหวั่นไหวในคำพูดที่กล่าวร้ายนั้น พระพุทธองค์ยังตรัสว่า "คนทุศีลมีอยู่ในโลกมากกว่าคนดีมีศีลธรรม" ดังนั้น เมื่ออยู่ในโลก ก็ต้องถูกกระทบกระแทกด้วยถ้อยคำไม่ดี จึงจำต้องมีคุณธรรม...."ความอดทนต่อถ้อยคำ" ไว้ในตนบ้าง จึงจะเป็นผู้หาความสุข ความเยือกเย็นใจในโลกนี้

ได้...ทางหนึ่งเหมือนกัน ผู้ที่เร่าร้อนเมื่อได้ยินถ้อยคำว่าร้ายนั้น ย่อมจะเป็นผู้มีทุกข์ในใจมิใช่น้อยทีเดียว ครูจึงต้องระมัดระวัง มีความอดทนต่อถ้อยคำ

๖. คมฺภีรํ กถํ กตฺตา อธิบายความให้ลึกซึ้งไปตามลำดับ

คุณธรรมข้อนี้ เมื่อเราพิจารณาให้ดีแล้ว จะเห็นความดีเด่นของพระพุทธศาสนา เพราะคำสอนนี้ แม้จะเป็นคำสอนที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้เป็นเวลาล่วงเลยมาตั้ง ๒๕๐๐ ปีเศษแล้วก็ตาม ก็ยังเป็นถ้อยคำที่ทันสมัยอยู่ ไม่เก่า คร่ำคร่า ล้าสมัยเลย นักการศึกษาสมัยใหม่ ก็ยังใช้หลักนี้อยู่ เพียงแต่เปลี่ยนถ้อยคำให้กระชับหรือฟังดูเป็นภาษาใหม่ไปหน่อยเท่านั้น การอธิบายข้อความในวิชาการต่าง ๆ ที่ครูอธิบายต่อศิษย์....ควรจะเป็นความที่ลึกซึ้งไปตามลำดับ เปรียบเหมือนความลุ่มลึกของน้ำในมหาสมุทรที่ค่อย ๆ ลาดลึกลงไปจากริมฝั่งฉะนั้น มิใช่สอนอย่างลึกชันเหมือนกับสูงชันของริมฝั่งแม่น้ำ ต้องสอนจากสิ่งง่ายไปหาสิ่งยาก สอนสิ่งใกล้ตัวไปหาสิ่งไกลตัว เข้าใจพูดเปรียบเทียบใช้ภาษาพูดง่าย ๆ ฟังเข้าใจ ความรู้ของศิษย์ย่อมมีน้อยกว่าของครู ครูต้องมีศิลปะในการให้ความรู้แก่ศิษย์ เป็นวิธีการที่ถ่ายเทความรู้ที่ตนมีให้แก่ผู้อื่นได้เป็นอย่างดี ครูบางคนมีความรู้ดีจริง แต่ไม่สามารถถ่ายเทความรู้ที่ตนมีให้แก่ศิษย์ได้ ก็เป็นครูที่ดีไม่ได้ ครูที่ดีจึงต้องเข้าใจป้อนความรู้แก่ศิษย์

๗. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่แนะนำในสิ่งที่ไม่ควร

คำแนะนำของครู เป็นเสมือนปกาสิต เมื่อศิษย์ได้ยินได้ฟังถ้อยคำของครู ก็เกิดทูนคำแนะนำนั้นยิ่งกว่าถ้อยคำของผู้อื่น แม้ผู้ปกครองหรือบิดา

มารดาพูด ครูจึงต้องบำเพ็ญตนเป็นผู้แนะนำศิษย์ แต่ในสิ่งที่ควร สิ่งที่ควรหรือไม่ควร–แค่ไหน? เพียงใด? เราจะรู้ได้ ก็ต้องเอาหลักศีลธรรมในพุทธศาสนาเข้าไปวัด สิ่งใดที่ผิดศีลธรรมอันดีงามแล้ว สิ่งนั้นย่อมไม่ควรแก่การแนะนำศิษย์ นอกจากแนะนำด้วยคำพูดแล้ว ครูก็ควรระมัดระวังในความประพฤติหรือการกระทำของตนด้วย ครูที่สอนศิษย์ว่า เธอจงทำตามที่ครูสอนนะ อย่าทำตามที่ครูทำเลย ครูแบบนี้เป็นครูที่ล้าสมัยไปเสียแล้ว ครูดีสอนผู้อื่นอย่างไร ครูต้องทำอย่างนั้นได้ จึงจะเป็นครูดีแท้ การกระทำเป็นการสอนที่ลึกล้ำอยู่ในตัวการกระทำนั้นอยู่แล้ว ครูต้องระมัดระวังในการกระทำของตนจงดีด้วย

คุณธรรม ๗ ประการ ดังกล่าวมาอย่างย่อ ๆ นี้ เป็นคุณสมบัติหรือคุณลักษณะที่ถ้าครูมีอยู่ในตัวและประพฤติปฏิบัติตามอย่างแท้จริงแล้ว ผู้นั้นก็จะเป็นครูดีแท้....ที่น่าเคารพยกย่องบูชาสรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง ครูที่ปรารถนาจะเป็นครูที่ดีแท้แล้ว จงพยายามทำตามคุณธรรมเหล่านี้เถิด ก็จะเป็น "**ครูดีตามหลักพระพุทธศาสนา**...." ได้

เจ้าภาพ

ขอขอบพระคุณอย่างสูงแด่ทุก ๆ ท่าน ที่ให้เกียรติมาในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่เสงี่ยม ผลโกศล หากมีสิ่งใดบกพร่องหรือไม่เรียบร้อยประการใด ขอได้โปรดอภัยด้วย

๔ มิถุนายน ๒๕๑๐

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มิตรสยาม ๔๘/๒๖ ตรอกตรงข้ามวัดบวรนิเวศ บางลำภู พระนคร
นายสุรินทร์ คุ้มสิน ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๐ โทร. ๒๘๐๔๙